

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ»

«Η εξωτερική πολιτική του Βενιζέλου απέναντι στην Τουρκία. Δομικές επιρροές,
ευκαιρίες και περιορισμοί.»
«Venizelos' foreign policy towards Turkey. Structural influences, opportunities
and constraints»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
DISSERTATION

Παναγιώτης Γ. Καρκατζούλης
(AM: 2223M021)

Αθήνα, 2024

Τριμελής Επιτροπή

Κωνσταντίνος Υφαντής, Καθηγητής Διεθνών Σχέσεων Παντείου Πανεπιστημίου
(Επιβλέπων)

Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, Καθηγητής Διεθνών Σχέσεων και Στρατηγικών Σπουδών
Παντείου Πανεπιστημίου

Γεώργιος Ευαγγελόπουλος , Καθηγητής Πολιτικής Φιλοσοφίας και Διεθνών Σχέσεων
Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © ΠαναγιώτηςΚαρκατζουλης, 2024

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Δήλωση μη Λογοκλοπής και Ανάλυσης Προσωπικής Ευθύνης

Με πλήρη επίγνωση των συνεπειών του νόμου περί πνευματικών δικαιωμάτων, δηλώνω ενυπογράφως ότι είμαι αποκλειστικός συγγραφέας της παρούσας πτυχιακής εργασίας, για την ολοκλήρωση της οποίας κάθε βοήθεια είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται λεπτομερώς στην εργασία αυτή. Έχω αναφέρει πλήρως και με σαφείς αναφορές, όλες τις πηγές χρήσης δεδομένων, απόψεων, θέσεων και προτάσεων, ιδεών και λεκτικών αναφορών, είτε κατά κυριολεξία είτε βάσει επιστημονικής παράφρασης. Αναλαμβάνω την προσωπική και ατομική ευθύνη, ότι σε περίπτωση αποτυχίας στην υλοποίηση των ανωτέρω δηλωθέντων στοιχείων, είμαι υπόλογος έναντι λογοκλοπής, γεγονός που σημαίνει αποτυχία στη διπλωματική μου εργασία, πέραν των λοιπών συνεπειών του νόμου περί πνευματικών δικαιωμάτων. Δηλώνω, συνεπώς, ότι αυτή η διπλωματική εργασία προετοιμάστηκε και ολοκληρώθηκε από εμένα προσωπικά και αποκλειστικά και ότι αναλαμβάνω πλήρως όλες τις συνέπειες του νόμου στην περίπτωση κατά την οποία αποδειχθεί, διαχρονικά, ότι η εργασία αυτή ή τμήμα της δεν μου ανήκει, διότι είναι προϊόν λογοκλοπής άλλης πνευματικής ιδιοκτησίας.

Παναγιώτης Γ. Καρκατούλης

20 Δεκέμβριου 2024

*Αφιερωμένη στην σύζυγο μου, Ευτυχία,
Για την αδιάκοπη στήριξη της, την υπομονή της, που με
συνόδευσαν σε κάθε βήμα αυτής της διαδρομής.
Χωρίς εσένα, αυτό το επίτευγμα δεν θα ήταν δυνατό.*

Περίληψη

Η παρούσα εργασία εξετάζει την εξωτερική πολιτική του Ελευθέριου Βενιζέλου έναντι της Τουρκίας κατά τη διάρκεια της ηγεσίας του, εστιάζοντας στις διαρθρωτικές επιρροές, τις ευκαιρίες και τους περιορισμούς που διαμόρφωσαν τη διπλωματική του προσέγγιση. Ο Βενιζέλος, αναγνωρίζοντας τις γεωπολιτικές πραγματικότητες μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τις συνέπειες της Μικρασιατικής Καταστροφής, προσπάθησε να μεταφέρει την Ελλάδα από τις επεκτατικές φιλοδοξίες σε μια ρεαλιστική πολιτική συμφιλίωσης και συνεργασίας με την Τουρκία. Ο ρόλος του στις διαπραγματεύσεις για τη Συνθήκη της Λωζάννης και η επακόλουθη ελληνοτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών υπογράμμισε τις προσπάθειές του να σταθεροποιήσει τις διμερείς σχέσεις μέσω αμοιβαίων παραχωρήσεων.

Η μελέτη διερευνά πώς η οικονομική αναγκαιότητα, το ασταθές ευρωπαϊκό πολιτικό κλίμα και η θέση της Ελλάδας στα Βαλκάνια επηρέασαν τη στρατηγική του Βενιζέλου να δώσει προτεραιότητα στην εσωτερική ανασυγκρότηση έναντι της αλυτρωτικής πολιτικής. Παρά την κριτική που δέχτηκε για αντιληπτούς συμβιβασμούς, οι πρωτοβουλίες του Βενιζέλου, όπως το Ελληνοτουρκικό Οικονομικό Σύμφωνο και το Σύμφωνο Ελληνοτουρκικής Φιλίας (1928-1932), κατέδειξαν τη δέσμευσή του για την προώθηση της περιφερειακής σταθερότητας και τον εκσυγχρονισμό του διεθνούς ρόλου της Ελλάδας. Αν και οι πολιτικές του περιορίζονταν από διαρθρωτικές προκλήσεις, η διπλωματική οξυδέρκεια και το όραμα του Βενιζέλου έθεσαν τα θεμέλια για μια ρεαλιστική και διαρκή προσέγγιση μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας.

Λέξεις κλειδιά

Ελευθέριος Βενιζέλος, ελληνοτουρκικές σχέσεις, εξωτερική πολιτική, ανταλλαγή πληθυσμών.

Abstract

This paper examines Eleftherios Venizelos' foreign policy towards Turkey during his leadership, focusing on the structural influences, opportunities and constraints that shaped his diplomatic approach. Recognizing the geopolitical realities after World War I and the consequences of the Asia Minor Catastrophe, Venizelos sought to shift Greece from expansionist ambitions to a pragmatic policy of reconciliation and cooperation with Turkey. His role in the negotiations for the Treaty of Lausanne and the subsequent Greek-Turkish population exchange underscored his efforts to stabilize bilateral relations through mutual concessions.

The study explores how economic necessity, the unstable European political climate and Greece's position in the Balkans influenced Venizelos' strategy of prioritizing internal reconstruction over irredentist policies. Despite criticism for perceived compromises, Venizelos' initiatives, such as the Greek-Turkish Economic Pact and the Greek-Turkish Friendship Pact (1928-1932), demonstrated his commitment to promoting regional stability and modernizing Greece's international role. Although his policies were constrained by structural challenges, Venizelos' diplomatic acumen and vision laid the foundation for a pragmatic and lasting rapprochement between Greece and Turkey.

Keywords

Eleftherios Venizelos, Greek-Turkish relations, foreign policy, population exchange.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη.....	4
Abstract	6
Εισαγωγή	8
1. Η κυβέρνηση Ελευθερίου Βενιζέλου	10
1.1. Το όραμα του Βενιζέλου	10
1.2. Η χρυσή τετραετία του Ελευθερίου Βενιζέλου	11
1.3. Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις.....	15
1.4. Οι ελληνοτουρκικές προσπάθειες επίλυσης προβλημάτων 1923- 1927	16
2. Η Συνθήκη της Λωζάνης και οι επιπτώσεις της.....	20
2.1. Ο ρόλος του Βενιζέλου στις διαπραγματεύσεις της Λωζάνης.....	20
2.2. Οι όροι της Συνθήκης και ο αντίκτυπός της στις ελληνοτουρκικές σχέσεις	23
3. Η ελληνοτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών.....	26
3.1. Ανταλλαγή πληθυσμών	26
3.2. Διπλωματικές διαπραγματεύσεις	29
3.3. Κοινωνικές και πολιτικές συνέπειες και για τις δύο χώρες	31
4. Η εξωτερική πολιτική του Βενιζέλου	36
4.1. Εξωτερική πολιτική στα Βαλκάνια	36
4.2. Σχέσεις Ελλάδας με Μεγάλες Δυνάμεις.....	40
5. Η ελληνοτουρκική προσέγγιση την περίοδο 1928-1932	43
5.1. Το ελληνοτουρκικό Οικονομικό Σύμφωνο	43
5.2. Το ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας.....	46
5.3. Αξιολόγηση της επιτυχίας της πολιτικής του	48
Συμπέρασμα	51

Εισαγωγή

Η τετραετία 1928-1932 της δεύτερης διακυβέρνησης της Ελλάδας από τον Ελευθέριο Βενιζέλο χαρακτηρίστηκε από τις έντονες διπλωματικές προσπάθειες του Έλληνα πολιτικού, ο οποίος οραματιζόταν έναν πιο ζωντανό ρόλο για την Ελλάδα από ό,τι προηγουμένως. Η μικρασιατική καταστροφή είχε υπονομεύσει ανεπανόρθωτα τη διεθνή θέση του έθνους, παρουσιάζοντας ένα νέο πρόβλημα. Η σύναψη του Συμφώνου της Ρώμης, η αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων με τις Μεγάλες Δυνάμεις, ιδίως τη Γαλλία και την Αγγλία, η αποκατάσταση των σχέσεων με τους Βαλκάνιους γείτονες, ιδίως με τη Γιουγκοσλαβία, και η επίτευξη «εγκάρδιας συνεννόησης» με την Τουρκία αποτέλεσαν τους κυριότερους «διπλωματικούς σταθμούς» κατά την τελευταία πρωθυπουργική θητεία του Βενιζέλου.¹

Η ελληνοτουρκική προσέγγιση αποτέλεσε το κεντρικό άξονα της εξωτερικής του πολιτικής, η οποία διέθετε αμφιλεγόμενα χαρακτηριστικά, όπως θα καταδειχθεί. Η επικύρωση του ελληνοτουρκικού «Οικονομικού Συμφώνου» στις 10 Ιουνίου 1930 θεωρήθηκε ως η έναρξη της αμοιβαίας επιθυμίας των δύο εθνών να υπερβούν τις ιστορικές εντάσεις και να ξεκινήσουν ένα ταξίδι «φιλίας και συνεργασίας». Το Σύμφωνο Ελληνοτουρκικής Φιλίας, που υπογράφηκε στις 30 Οκτωβρίου 1930, μαζί με τις συμφωνίες για το εμπόριο, τον εποικισμό και το Πρωτόκολλο για τους ναυτικούς εξοπλισμούς, προκάλεσε κατανοητές αντιδράσεις, ιδίως μεταξύ των προσφύγων, αλλά είχε ως στόχο να διευκολύνει την επίλυση των οικονομικών διαφορών που προέκυπταν από την αντιπαλότητα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας.²

Η παρούσα διατριβή θα αναλύσει την εξωτερική πολιτική του Ελευθέριου Βενιζέλου έναντι της Τουρκίας, ξεκινώντας με μια επισκόπηση της διακυβέρνησής του, δίνοντας έμφαση στη «χρυσή τετραετία» της ηγεσίας του και στην εξέλιξη των ελληνοτουρκικών σχέσεων κατά τη διάρκεια αυτού του χρονικού διαστήματος. Η μελέτη θα εξετάσει τη

¹ Dalby, Andrew. Eleftherios Venizelos. Haus Publishing, 2011.

² Kitromilides, Paschalis M. Eleftherios Venizelos. Edinburgh University Press, 2006.

Συνθήκη της Λωζάννης και τη σημαντική επιρροή της στις διμερείς σχέσεις, δίνοντας έμφαση στη συμμετοχή του Βενιζέλου στις διαπραγματεύσεις και στις ευρύτερες συνέπειες της συνθήκης. Η εστίαση θα στραφεί στην ελληνοτουρκική ανταλλαγή ανθρώπων, εξετάζοντας τις διπλωματικές διαπραγματεύσεις και τις κοινωνικές και πολιτικές προεκτάσεις τους και για τις δύο χώρες. Η ανάλυση θα επεκταθεί για την αξιολόγηση της συνολικής εξωτερικής πολιτικής του Βενιζέλου, περιλαμβάνοντας τις πολιτικές του στα Βαλκάνια και τις αλληλεπιδράσεις του με τις Μεγάλες Δυνάμεις. Τέλος, θα αναλυθεί η προσέγγιση μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας από το 1928 έως το 1932, δίνοντας έμφαση σε συμφωνίες όπως το Οικονομικό Σύμφωνο και το Σύμφωνο Φιλίας, ενώ θα αξιολογηθεί η διαχρονική αποτελεσματικότητα της διπλωματικής στρατηγικής του Βενιζέλου. Το συμπέρασμα θα διαφωτίσει τις διαρθρωτικές δυνάμεις, τις δυνατότητες και τα όρια που επηρέασαν τη στρατηγική του όσον αφορά την Τουρκία.

1. Η κυβέρνηση Ελευθερίου Βενιζέλου

1.1. Το όραμα του Βενιζέλου

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο επιφανής Κρητικός, Έλληνας, Βαλκάνιος και Ευρωπαίος πολιτικός, είναι ο σημαντικότερος πολιτικός άνδρας του νεότερου Ελληνισμού, που βρίσκεται στο μεταίχμιο δύο εποχών. Μέσα από την αντικομφορμιστική του σκέψη και την πολιτική του οξυδέρκεια, σε συνδυασμό με το εξαιρετικό του χάρισμα και την προσωπική έλξη που ασκούσε ακόμη και στους αντιπάλους του, συνδύασε επιδέξια την αριστοκρατική αντίληψη του 19ου αιώνα για την πολιτική με το ήθος της σύγχρονης κοινωνίας. Ενσωμάτωσε αποτελεσματικά την κλασική του παιδεία, τη φιλοσοφική και ιστορική του διορατικότητα και την ικανότητά του για ακριβή πρόβλεψη των διεθνών εξελίξεων με τον πολιτικό πραγματισμό, τη διπλωματική οξύνοια, την αποφασιστική εκτέλεση «σταθμισμένων με ρίσκο» ενεργειών, τη συνεχή αναγνώριση των αναγκαίων συμβιβασμών που απαιτούνται για την επίτευξη εφικτών αποτελεσμάτων και τη συστηματική υλοποίηση του ιδανικού.³

Ο Βενιζέλος διακρινόταν για την ικανότητά του να αντιλαμβάνεται τις κρυφές επιθυμίες αυτού που ο Κ. Καβάφης αποκαλούσε «κοντινά γεγονότα», εκείνα «στο δρόμο έξω που δεν ακούει ο λαός» (*Σοφοί δε προσιώντων*). Ο Βενιζέλος, μέσα σε πολυάριθμα γεγονότα και φαινόμενα, εντόπισε τι ήταν το πιο ωφέλιμο για το έθνος εκείνη την εποχή και κατεύθυνε κατάλληλα την πορεία του, με γνώμονα όχι το εφήμερο αλλά το διαχρονικό συμφέρον.⁴ Συνοψίζοντας, ο Βενιζέλος ήταν ένας πολιτικός που χαρακτηριζόταν τόσο από συμπόνια όσο και από ευφυΐα. Έχοντας μελετήσει και μεταφράσει τον Θουκυδίδη, κατανόησε ότι το πρωταρχικό χαρακτηριστικό ενός πολιτικού ήταν η «πρόνοια», η οποία δηλώνει την πρόβλεψη και την προετοιμασία πριν από την επέλευση των γεγονότων.⁵

Για να προβλέψει κανείς τα μελλοντικά γεγονότα, πρέπει πρώτα να αξιολογήσει τις συνθήκες, διατυπώνοντας προβλέψεις που βασίζονται σε υγιή συλλογισμό, απαλλαγμένες

³ Dalby, Andrew. Eleftherios Venizelos. Haus Publishing, 2011.

⁴ Kitromilides, Paschalis M. Eleftherios Venizelos. Edinburgh University Press, 2006.

⁵ A. Lilly Macrakis. "2. Venizelos' Early Life and Political Career in Crete, 1864–1910." Edinburgh University Press EBooks, June 26, 2006.

από τις προκαταλήψεις των ανθρώπινων επιδιώξεων, συμφερόντων ή απόψεων που μπορεί να φαίνονται έγκυρες, αλλά απομακρύνονται από τους ουσιαστικούς και θεμελιώδεις στόχους της πολιτικής που αποσκοπούν στο κοινό καλό. Από αυτή την άποψη, ο Βενιζέλος μπορεί να χαρακτηριστεί ως ένας οραματιστής πολιτικός άνδρας, αυτός που αντιλαμβάνεται και εξετάζει όλες τις περιστάσεις, «χωρίς να χάνει από τα μάτια του τον στόχο του, και ο οποίος λειτουργεί με τρόπο που αντλεί εμπειρία και γνώση από κάθε κατάσταση, πρόκληση και αποστολή που συναντά, οδηγώντας τον τελικά προς την υλοποίηση του στόχου του».⁶

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος οραματιζόταν μια μεγαλειώδη Ελλάδα, που θα διακρινόταν όχι μόνο για την επικράτεια και τον πληθυσμό της, αλλά και για το κύρος και την παγκόσμια επιρροή της. Μια Ελλάδα με σύνθετη εξωτερική πολιτική, που αντανάκλα την ένδοξη ιστορία της και είναι έτοιμη να αναλάβει σημαντικό ρόλο στο μέλλον. Το όραμα του Ελευθέριου Βενιζέλου περιελάμβανε την υπηρετήση σημαντικών αρχών, οι οποίες λειτούργησαν ως κίνητρο για τις προσπάθειές του. Διαχειρίστηκε τις ανάγκες τους με σύνεση, γεγονός που αποδεικνύεται από την αντίληψη ότι η εξουσία δεν ήταν απλώς ένας στόχος, αλλά ένα έγκυρο και κατάλληλο μέσο για την πραγματοποίηση υψηλών εθνικών φιλοδοξιών.⁷

1.2. Η χρυσή τετραετία του Ελευθερίου Βενιζέλου

Μεταξύ 1917 και 1920, η ελληνική οικονομία άνθισε υπό τον Ελευθέριο Βενιζέλο, παρά τις προκλήσεις του πολέμου. Η περίοδος αυτή, που αναφέρεται ως «Χρυσή τετραετία», χαρακτηρίστηκε από οικονομική ανάπτυξη που προήλθε από την επέκταση της Ελλάδας στην Ανατολική Θράκη και τη Μικρά Ασία. Η αισιοδοξία τροφοδότησε την ανάπτυξη των επιχειρήσεων, την άνθηση του Χρηματιστηρίου Αθηνών και την ίδρυση πολυάριθμων τραπεζών -16 συνολικά. Ο νόμος 2190/1920, ο οποίος ρύθμιζε τις ανώνυμες εταιρείες, δημιούργησε ένα ευνοϊκό περιβάλλον για επενδύσεις, οδηγώντας σε φιλόδοξα

⁶ Στο ίδιο.

⁷ Kitromilides, Paschalis M. "13. Venizelos' Intellectual Projects and Cultural Interests." Edinburgh University Press EBooks, June 26, 2006.

σχέδια, όπως η κατασκευή αυτοκινήτων και τα νέα ναυπηγεία. Ωστόσο, αυτή η αισιοδοξία εξανεμίστηκε γρήγορα μετά την ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές του Νοεμβρίου 1920. Η ήττα του Βενιζέλου οδήγησε στην επιστροφή του βασιλιά Κωνσταντίνου, η φιλογερμανική στάση του οποίου εξόργισε τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις, ιδίως την Αγγλία και τη Γαλλία. Διέκοψαν τους δεσμούς με την Ελλάδα και αρνήθηκαν να καταβάλουν τις νόμιμες απαιτήσεις, ύψους 24 εκατομμυρίων λιρών, τις οποίες η Ελλάδα χρειαζόταν για τη μικρασιατική της εκστρατεία. Η Γαλλία παρακράτησε επίσης ένα χρέος ύψους 10 εκατομμυρίων λιρών. Χωρίς διεθνή υποστήριξη, οι βασιλικές κυβερνήσεις αντιμετώπισαν μια δεινή οικονομική κατάσταση, με το εξωτερικό χρέος της Ελλάδας να μην αντιμετωπίζεται και το νόμισμά της να υποτιμάται σημαντικά.⁸

Με τη μειωμένη εμπιστοσύνη στην ελληνική δραχμή, η κερδοσκοπία αυξήθηκε, αποσταθεροποιώντας περαιτέρω την οικονομία. Η μικρασιατική εκστρατεία συνεχίστηκε υπό τους διαδόχους του Βενιζέλου, προκαλώντας μεγάλες στρατιωτικές δαπάνες, ενώ τα φορολογικά έσοδα και οι τιμές των ελληνικών εξαγωγών, όπως το ελαιόλαδο, το κρασί και ο καπνός, έπεσαν κατακόρυφα. Η οικονομική ύφεση έγινε μη αναστρέψιμη, με τον Βενιζέλο να αυτοεξορίζεται στο Παρίσι μέχρι το 1927.⁹

Ο Βενιζέλος επέστρεψε στην εξουσία το 1928, αντιμετωπίζοντας την τεράστια πρόκληση της ενσωμάτωσης περίπου 1,4 εκατομμυρίων προσφύγων -σχεδόν το 30% του πληθυσμού- μετά τη Μικρασιατική καταστροφή. Αυτή η εισροή θα ήταν συγκρίσιμη με 3 εκατομμύρια ανθρώπους που έφταναν στη σύγχρονη Ελλάδα, επιβαρύνοντας τους περιορισμένους πόρους της χώρας. Η Ελλάδα, φτωχοποιημένη πλέον και πολιτικά απομονωμένη, απαιτούσε ένα ολοκληρωμένο σχέδιο ανάκαμψης.¹⁰

Η κυβέρνηση Βενιζέλου χάραξε μια μακροπρόθεσμη εθνική στρατηγική με επίκεντρο την οικονομική σταθερότητα, την αξιοποίηση των αναπτυξιακών δυνατοτήτων της Ελλάδας και τη διαχείριση του δημόσιου χρέους της. Καθοριστικό ρόλο σε αυτό έπαιξε ο τερματισμός της διεθνούς απομόνωσης της Ελλάδας. Οι σχέσεις με τις ευρωπαϊκές

⁸ Triantafyllou, Christos. "Collective Memory and Political Mythologies: Eleftherios Venizelos in Greek Postwar Historiography, 1945–1967." *Historein* 19, no. 2 (July 6, 2021).

⁹ Gallant, Thomas W. "Eleftherios Venizelos: The Trial of Statesmanship (Review)." *Journal of Modern Greek Studies* 27, no. 2 (2009).

¹⁰ Triantafyllou, Christos. "Collective Memory and Political Mythologies: Eleftherios Venizelos in Greek Postwar Historiography, 1945–1967." *Historein* 19, no. 2 (July 6, 2021).

δυνάμεις και τα γειτονικά βαλκανικά κράτη, όπως η Τουρκία και η Γιουγκοσλαβία, είχαν επιδεινωθεί. Οι διπλωματικές προσπάθειες του Βενιζέλου αποκατέστησαν το κύρος της Ελλάδας, βελτιώνοντας τις σχέσεις και τερματίζοντας τις εχθροπραξίες με τους περιφερειακούς αντιπάλους.¹¹

Ένα από τα σημαντικότερα επιτεύγματα του Βενιζέλου ήρθε στη Διάσκεψη της Χάγης το 1929, όπου εξασφάλισε πολεμικές αποζημιώσεις για την Ελλάδα από τους νικητές του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, συμπεριλαμβανομένης της Γερμανίας και της Αυστρίας. Η Ελλάδα αναδείχθηκε ως ο κύριος δικαιούχος των επανορθώσεων, λαμβάνοντας το 75% των κεφαλαίων. Αυτή ήταν μια σπάνια οικονομική νίκη, καθώς οι αποζημιώσεις αυτές υπερέβαιναν τις υποχρεώσεις της Ελλάδας για πολεμικά δάνεια. Επιπλέον, ο Βενιζέλος επαναδιαπραγματεύτηκε τα ελληνογαλλικά χρέη, ελαφρύνοντας το οικονομικό βάρος της χώρας. Αυτές οι επιτυχίες παρείχαν την πολυπόθητη ανακούφιση στην Ελλάδα, όπου το 37% των ετήσιων εσόδων πήγαινε στην εξυπηρέτηση του δημόσιου χρέους, περιορίζοντας τα κονδύλια για την ανάπτυξη. Για την περαιτέρω σταθεροποίηση της οικονομίας, ο Βενιζέλος επικεντρώθηκε στη μείωση των στρατιωτικών δαπανών, απελευθερώνοντας πόρους για βασικά αναπτυξιακά έργα.¹²

Μια σημαντική μεταρρύθμιση ήταν η ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος, η οποία ανέλαβε τον έλεγχο της έκδοσης νομίσματος και της τραπεζικής ρύθμισης, που προηγουμένως κυριαρχούσε από την ισχυρή Εθνική Τράπεζα. Η δημιουργία της Εθνικής Κτηματικής Τράπεζας και της Αγροτικής Τράπεζας συνέβαλε επίσης στη στήριξη της ενυπόθηκης και γεωργικής πίστης, θέτοντας τις βάσεις για την οικονομική διαφοροποίηση.¹³

Ο Βενιζέλος έδωσε προτεραιότητα στην αποκατάσταση των προσφύγων, εστιάζοντας τόσο στην αστική όσο και στην αγροτική επανεγκατάσταση. Από το 1922 έως το 1932, περίπου 10 εκατομμύρια στρέμματα γης διανεμήθηκαν σε ακτήμονες αγρότες και πρόσφυγες. Σημαντικές επενδύσεις έγιναν σε περιοχές όπως η Θεσσαλονίκη, η Δράμα και οι Σέρρες. Υδραυλικά έργα μεγάλης κλίμακας, όπως αντιπλημμυρικά και αρδευτικά έργα

¹¹ Dalby, Andrew. Eleftherios Venizelos. Haus Publishing, 2011.

¹² Triantafyllou, Christos. "Collective Memory and Political Mythologies: Eleftherios Venizelos in Greek Postwar Historiography, 1945–1967." *Historiein* 19, no. 2 (July 6, 2021).

¹³ Στο ίδιο.

στους ποταμούς Αξιό και Στρυμόνα, μετέτρεψαν τεράστιες εκτάσεις σε καλλιεργήσιμη γη, ενισχύοντας τη γεωργική παραγωγή.¹⁴

Οι αστικές υποδομές σημείωσαν επίσης σημαντικές βελτιώσεις. Για παράδειγμα, η υδροδότηση της Αθήνας επεκτάθηκε με την κατασκευή του φράγματος του Μαραθώνα, ένα τεράστιο έργο που ξεκίνησε το 1926 και επιταχύνθηκε υπό την ηγεσία του Βενιζέλου. Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1920, μόνο η κεντρική Αθήνα είχε αξιόπιστη παροχή νερού- το έργο του φράγματος του Μαραθώνα το άλλαξε αυτό, εξασφαλίζοντας τη διανομή νερού στην αναπτυσσόμενη πόλη.¹⁵

Η κυβέρνηση Βενιζέλου εκσυγχρόνισε τις υποδομές μεταφορών της Ελλάδας. Από το 1928 έως το 1932 κατασκευάστηκαν 2.000 χιλιόμετρα νέων δρόμων, ένα αξιοσημείωτο επίτευγμα σε σύγκριση με τον προηγούμενο αιώνα. Για πρώτη φορά χρησιμοποιήθηκε άσφαλτος, διευκολύνοντας τις μετακινήσεις μεταξύ αστικών και αγροτικών περιοχών. Ο εκσυγχρονισμός του λιμανιού του Πειραιά, συμπεριλαμβανομένης της ίδρυσης του Οργανισμού Λιμένος Πειραιώς (Ο.Λ.Π.), συνέβαλε στην αποκατάσταση του ρόλου του ως βασικού μεσογειακού κόμβου, ενώ αναβαθμίστηκαν επίσης 87 άλλα λιμάνια σε όλη την Ελλάδα. Ο τομέας των αερομεταφορών γνώρισε ταχεία ανάπτυξη με τη δημιουργία του Υπουργείου Αεροπορίας το 1929. Δημιουργήθηκαν αεροπορικές γραμμές εσωτερικού και αγοράστηκαν τα πρώτα αεροπλάνα της Ελλάδας. Ο ίδιος ο Βενιζέλος πέταξε σε μία από τις πρώτες πτήσεις από την Αθήνα προς τα Ιωάννινα. Παράλληλα με τα αεροπορικά ταξίδια, κατασκευάστηκαν χώροι προσγείωσης υδροπλάνων και βοηθητικά αεροδρόμια σε διάφορες πόλεις.¹⁶

Οι δημόσιες συγκοινωνίες εκσυγχρονίστηκαν επίσης, με την αντικατάσταση όλων των λεωφορείων από νέα μοντέλα με ελληνικά αμαξώματα εντός 10 μηνών. Επιπλέον, η Ελλάδα δημιούργησε το πρώτο αυτόματο τηλεφωνικό της δίκτυο, επεκτείνοντας την επικοινωνία με την Ευρώπη μέσω της Ελληνικής Τηλεφωνικής Εταιρείας, η οποία αργότερα εξελίχθηκε στον ΟΤΕ.¹⁷

¹⁴Στοιδίο.

¹⁵ Gallant, Thomas W. "Eleftherios Venizelos: The Trial of Statesmanship (Review)." *Journal of Modern Greek Studies* 27, no. 2 (2009).

¹⁶ Triantafyllou, Christos. "Collective Memory and Political Mythologies: Eleftherios Venizelos in Greek Postwar Historiography, 1945–1967." *Historein* 19, no. 2 (July 6, 2021).

¹⁷Στοιδίο.

Ο Βενιζέλος αναζήτησε συνεργασίες με ξένες εταιρείες και διαπραγματεύτηκε δάνεια με ευνοϊκούς όρους. Ενώ οι προηγούμενες κυβερνήσεις δανείζονταν με επιτόκια που έφταναν το 9%, η κυβέρνησή του εξασφάλισε επιτόκια 6%, καθιστώντας τις επενδύσεις πιο βιώσιμες. Η χρονική στιγμή αυτών των δανείων, πριν από την έναρξη της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, ήταν αρχικά συμφέρουσα, καθώς η παγκόσμια οικονομία εξακολουθούσε να ακμάζει.¹⁸

Η ηγεσία του Βενιζέλου από το 1917 έως το 1920 και από το 1928 έως το 1932 άφησε διαρκή αντίκτυπο στην Ελλάδα. Παρά τις αναταραχές που μεσολάβησαν μεταξύ των θητειών του, οι προσπάθειές του να σταθεροποιήσει την οικονομία, να αποκαταστήσει τους πρόσφυγες και να εκσυγχρονίσει τις υποδομές της χώρας αποτέλεσαν σημείο καμπής στην ελληνική ιστορία. Οι επιτυχίες του στη διπλωματία, την ανάπτυξη των υποδομών και την οικονομική μεταρρύθμιση έθεσαν τα θεμέλια για τη μελλοντική πρόοδο της Ελλάδας, ακόμη και όταν το παγκόσμιο οικονομικό περιβάλλον έγινε πιο δύσκολο. Η εποχή του Βενιζέλου παραμένει έτσι μια καθοριστική περίοδος φιλοδοξίας και ανθεκτικότητας για τη σύγχρονη Ελλάδα.¹⁹

1.3. Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις

Στα τέλη της δεκαετίας του 1920, μετά την άνοδο του Ελευθέριου Βενιζέλου στην εξουσία, ξεκίνησε η διαδικασία προσέγγισης μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Η συνδρομή του Έλληνα πρωθυπουργού ήταν καθοριστική στο περίπλοκο και ευαίσθητο ζήτημα της εξομάλυνσης των σχέσεων μεταξύ των δύο εθνών. Ο Βενιζέλος ξεκίνησε μια «επίθεση φιλίας» που είχε ως αποτέλεσμα την ταχεία εξομάλυνση των σχέσεων μεταξύ των δύο εθνών, με αποκορύφωμα την υπογραφή της Σύμβασης της Άγκυρας το 1930. Η ελληνοτουρκική προσέγγιση θεωρήθηκε από πολλούς ως ένα σημαντικό επίτευγμα για την Ελλάδα και τον Βενιζέλο ατομικά. Ωστόσο, οι αντιδράσεις που προκάλεσε, ακόμη και από τους υποστηρικτές της, ήταν θυελλώδεις. Για την εξομάλυνση των σχέσεων, ο Βενιζέλος όχι μόνο συναίνεσε στον αμοιβαίο συμψηφισμό των αποζημιώσεων των Ελλήνων προσφύγων

¹⁸ Dalby, Andrew. Eleftherios Venizelos. Haus Publishing, 2011.

¹⁹ Gallant, Thomas W. "Eleftherios Venizelos: The Trial of Statesmanship (Review)." *Journal of Modern Greek Studies* 27, no. 2 (2009).

με εκείνες των Τούρκων προσφύγων, αλλά υποσχέθηκε επίσης να αποδώσει ένα σημαντικό ποσό στους Τούρκους ως πολεμικές αποζημιώσεις.²⁰

Από το 1832, κυρίως χάρη στις προσπάθειες του Χαρίλαου Τρικούπη, άρχισε να υλοποιείται η προοπτική μιας αρμονικής συνύπαρξης και αμοιβαίας κατανόησης, απαλλαγμένης από μιλιταριστικούς στόχους. Ο Βενιζέλος υπερασπίστηκε την ιδέα ότι η κοινή επίγνωση των κοινών συμφερόντων και κινδύνων θα προωθούσε τη στενή συνεργασία. Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος έφερε αντιμέτωπα τα δύο έθνη- η Συνθήκη της Λωζάνης οριοθέτησε το εδαφικό και δημογραφικό πλαίσιο, αν και περιόρισε τις ελληνικές διεκδικήσεις με σημαντικό κόστος. Με την άνοδο του Βενιζέλου στην εξουσία, διατυπώνεται μια έντονη επιδίωξη για διπλωματική προσέγγιση- η Τουρκία, υπό τον Κεμάλ, επιδεικνύει ευνοϊκή ανταπόκριση, καθώς βρίσκεται σε παρόμοια δυσχερή θέση. Και τα δύο γειτονικά έθνη επιδιώκουν την εσωτερική αστικοδημοκρατική ανασυγκρότηση και επιδιώκουν την εξάλειψη των εξωτερικών περισπασμών και εχθροπραξιών. Έχουν αρχίσει διαπραγματεύσεις για την αντιμετώπιση του ζητήματος της αποζημίωσης των αναντικατάστατων πληθυσμών, όπως ορίζει η Συνθήκη της Λωζάνης, προκειμένου να εκπληρωθεί αυτή η βασική προϋπόθεση.²¹

1.4. Οι ελληνοτουρκικές προσπάθειες επίλυσης προβλημάτων 1923- 1927

Γενικότερα, η υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης στις 24 Ιουλίου 1923 επισφράγισε το τέλος του ελληνικού «μεγαλοϊδεατισμού». Στο εξής οι ελληνικές κυβερνήσεις κινούνται με γνώμονα το δόγμα της ασφάλειας της χώρας και της διατήρησης του εδαφικού καθεστώτος όπως είχε διαμορφωθεί από τη νέα πληθυσμιακή εικόνα των δύο χωρών.²² Η διακυβέρνηση του έθνους μετά τη μικρασιατική καταστροφή, ιδίως κατά τη διάρκεια της «Παγκαλικής δικτατορίας» (Ιούνιος 1925-Αύγουστος 1926), υπονόμευσε τη φήμη της Αθήνας και εισήγαγε πρόσθετα εμπόδια στην άσκηση της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας. Στη συνέχεια, κατά τη διάρκεια της οικουμενικής διακυβέρνησης του Αλέξανδρου Ζαΐμη (Δεκέμβριος 1926), καταβλήθηκε προσπάθεια να ενταχθεί το έθνος στην

²⁰ Veremis, T., and O. Dimitrakopoulos. “Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του.,” 1980.

²¹ Ρούσσος, Γ. “Νεώτερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους 1826-1974. Α΄-Ζ.,” 1975.

²² Άγγελος Συρίγος, “Ελληνοτουρκικές σχέσεις.,” 2015.

παγκόσμια διπλωματική σκηνή. Η εκτέλεση του ελληνορουμανικού «Συμφώνου μη επίθεσης και διαιτησίας» στις 21 Μαρτίου 1928, υπό την αιγίδα του υπουργού Εξωτερικών Ανδρέα Μιχαλακόπουλου, αντικατοπτρίζει απερίφραστα τους στόχους της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας.²³ Λίγο μετά την επικύρωση της Σύμβασης της Λωζάνης, άρχισαν διαπραγματεύσεις μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας για την αντιμετώπιση των ανεπίλυτων προβλημάτων που προέκυψαν κατά την εκτέλεσή της. Μια προκαταρκτική ευνοϊκή πρωτοβουλία τον Ιανουάριο του 1924 κατέληξε σε μια συμφωνία για την αμοιβαία επιστροφή των περιουσιών που ανήκαν σε Τούρκους και Έλληνες υπηκόους και βρίσκονταν εντός τουρκικών και ελληνικών εδαφών- ωστόσο, αυτό αντιμετώπισε πρακτικές προκλήσεις λόγω της αξιοποίησης των περιουσιών αυτών από την ελληνική κυβέρνηση για την επανεγκατάσταση προσφύγων και ακτημόνων αγροτών.²⁴

Στη συνέχεια, τον Ιούλιο του ίδιου έτους, αναλήφθηκε μια νέα ελληνοτουρκική πρωτοβουλία για την αντιμετώπιση του ζητήματος, η οποία επέτρεπε στην ελληνική πλευρά να «επαναγοράσει ακίνητα που ανήκαν σε Τούρκους υπηκόους, τα οποία είτε είχαν προηγουμένως καταληφθεί από πρόσφυγες ή ακτήμονες αγρότες, είτε θεωρούνταν απαραίτητα για τη συνεχιζόμενη αποκατάσταση των προσφύγων». Ομοίως, οι τουρκικές αρχές έπρεπε να «επιστρέψουν την ακίνητη περιουσία των Ελλήνων υπηκόων που είχε κατασχεθεί». Η πρωτοβουλία αυτή απέτυχε επίσης λόγω των ταξιδιωτικών περιορισμών της Τουρκίας για τον επαναπατρισμό των «απόντων» Ελλήνων από την Κωνσταντινούπολη.²⁵

Η επόμενη φάση της ελληνοτουρκικής στρατηγικής για την επίλυση των οικονομικών συγκρούσεων ήταν η Συμφωνία της Άγκυρας, η οποία υπεγράφη στις 21 Ιουνίου 1925 από τους κύριους εκπροσώπους της Ελλάδας και της Τουρκίας στη Μεικτή Επιτροπή, τον Γεώργιο Εξιντάρη και τον Χαμντί Μπέη. Η Συμφωνία της Άγκυρας παρείχε στο τουρκικό κράτος την εξουσία να διεκδικήσει τις περιουσίες των Ελλήνων πολιτών στην Τουρκία, παρόμοια με τις διατάξεις για το ελληνικό κράτος, ενώ χαρακτήριζε ως

²³ Klapsis, A. “Η απομάκρυνση των ‘ανεπιθύμητων’ αντικεμαλικών της Δυτικής Θράκης: Μία άλλη όψη της ελληνοτουρκικής προσέγγισης του 1930.,” 2006.

²⁴ Άγγελος Συρίγος, “Ελληνοτουρκικές σχέσεις.,” 2015.

²⁵ Στο ίδιο.

«εγκατεστημένα» τα μη ανταλλάξιμα άτομα από την Κωνσταντινούπολη και τη Δυτική Θράκη που συνέχιζαν να διαμένουν εκεί.²⁶

Αντίθετα, το άρθρο 4 της προτεινόμενης απόφασης όριζε ότι οι δύο κυβερνήσεις μπορούσαν να αρνηθούν την επανείσοδο σε άτομα που είχαν αναχωρήσει χωρίς διαβατήριο. Το κριτήριο αυτό αφορούσε τους 30.000-40.000 «μη ανταλλάξιμους» Έλληνες της Κωνσταντινούπολης που στερούνταν τουρκικών διαβατηρίων. Παρ' όλα αυτά, η Συνθήκη της Άγκυρας παρέμεινε ανεκτέλεστη ακόμη και καθ' όλη τη διάρκεια της εποχής της «της Παγκαλικής δικτατορίας», η οποία αντιμετώπισε την αντίσταση των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, τα συμφέροντα των οποίων διακυβεύονταν. Επιπλέον, ο ίδιος προσωπικά υπεραμύνθηκε μιας ανυποχώρητης στάσης απέναντι στην Τουρκία και προέβλεψε την εδαφική ανάκτηση περιοχών στην Ανατολική Θράκη ή τη Μικρά Ασία.²⁷ Το αδιέξοδο επέβαλε την επείγουσα επίλυση του προβλήματος, που ήταν ο πρωταρχικός στόχος της συνόδου κορυφής της Γενεύης (Σεπτέμβριος 1925) μεταξύ των υπουργών Εξωτερικών της Ελλάδας και της Τουρκίας. Ο Κωνσταντίνος Ρέντης και ο Τούρκος συνάδελφός του Tenvfik Rustou Bey αναγνώρισαν την ανάγκη τροποποίησης συγκεκριμένων πτυχών της Συμφωνίας της Άγκυρας, με αποτέλεσμα την τροποποίησή της. Την 1η Δεκεμβρίου 1926, η Ελλάδα και η Τουρκία υπέγραψαν τη Συμφωνία των Αθηνών.²⁸

Η Συμφωνία των Αθηνών παρείχε στην ελληνική κυβέρνηση την εξουσία να διεκδικήσει οποιαδήποτε ακίνητη περιουσία, εκτός από ακίνητα στη Δυτική Θράκη που ανήκαν σε μουσουλμάνους δικαιούχους και Τούρκους υπηκόους, «υπό την προϋπόθεση ότι η επιστροφή τους είχε καταστεί αδύνατη λόγω κατοχής από πρόσφυγες ή ακτήμονες αγρότες». Η τουρκική κυβέρνηση επρόκειτο να αποκτήσει τα ακίνητα των Ελλήνων ιδιοκτητών, εξαιρουμένων εκείνων στην Κωνσταντινούπολη, για ποσά ισοδύναμα με εκείνα που προσέφερε η ελληνική κυβέρνηση. Θα ακολουθούσε η αξιολόγησή τους, η οποία θα ολοκληρωνόταν με τον συμψηφισμό των οφειλόμενων μεταξύ τους ποσών.²⁹

²⁶ Συρίγος, Άγγελος και Αντώνης Κλάψης. “Συνθήκη Λωζάννης & Ελληνοτουρκικές Σχέσεις - Τόμος Α’,” 2023.

²⁷ Συρίγος, Άγγελος, and Αντώνης Κλάψης. “Συνθήκη Λωζάννης & Ελληνοτουρκικές Σχέσεις - Τόμος Α’,” 2023.

²⁸ Klapsis, A. “Η απομάκρυνση των ‘ανεπιθύμητων’ αντικεμαλικών της Δυτικής Θράκης: Μία άλλη όψη της ελληνοτουρκικής προσέγγισης του 1930.,” 2006.

²⁹ Σβολοπουλος, Κ. “Η Ελληνική εξωτερική πολιτική: 1900-1945. Βιβλιοπωλείον της” Εστίας”, ΙΔ Κολλαρου & Σίας ΑΕ.,” 2001.

Θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι η Ελλάδα θα ήταν υποχρεωμένη να καταβάλει τη διαφορά, η οποία μπορεί να φθάσει μέχρι και τις 500.000 λίρες Αγγλίας, σε περίπτωση που θα υπήρχε διαφορά μεταξύ των προαναφερθέντων ποσών και των οφειλόμενων ποσών. Παρόλα αυτά, η τουρκική κυβέρνηση δεν έφερε καμία αντίστοιχη υποχρέωση, με αποτέλεσμα να μειωθεί η αξία της ελληνικής ανταλλάξιμης περιουσίας σε σχέση με την τουρκική.³⁰

Συμφωνίας των Αθηνών από την Ελληνική Βουλή στις 25 Φεβρουαρίου 1927 και από τη Μεγάλη Τουρκική Εθνοσυνέλευση στις 5 Μαρτίου 1927 απέβη ανεπιτυχής, καθώς η Ελληνική Κυβέρνηση δεν παρέδωσε τα ακίνητα στους Τούρκους δικαιούχους που θεωρήθηκαν ανταλλάξιμα. Αυτό προκάλεσε μια σειρά σπασμωδικών τουρκικών αντιδράσεων, συμπεριλαμβανομένης της άρνησης επιστροφής των ακινήτων της Κωνσταντινούπολης στους Έλληνες υπηκόους και σε άλλους που θεωρήθηκαν μη ανταλλάξιμοι. Επιπλέον, η τουρκική κυβέρνηση αρνήθηκε να αναγνωρίσει τους Έλληνες της Κωνσταντινούπολης ως μη ανταλλάξιμους και αντ' αυτού κατέφυγε στην παράνομη απαλλοτρίωση ελληνικών περιουσιών ως μορφή αντιποίνων. Μπορεί εύκολα να συναχθεί το συμπέρασμα ότι τόσο το ελληνικό όσο και το τουρκικό μέρος παραβίαζαν τους όρους της Συμφωνίας των Αθηνών, κηρύσσοντάς την έτσι «νεκρό γράμμα».³¹

³⁰ Klapsis, A. “Η απομάκρυνση των ‘ανεπιθύμητων’ αντικεμαλικών της Δυτικής Θράκης: Μία άλλη όψη της ελληνοτουρκικής προσέγγισης του 1930.,” 2006.

³¹ Συρίγος, Άγγελος , and Αντώνης Κλάψης. “Συνθήκη Λωζάννης & Ελληνοτουρκικές Σχέσεις - Τόμος Α’,” 2023.

2. Η Συνθήκη της Λωζάνης και οι επιπτώσεις της

2.1. Ο ρόλος του Βενιζέλου στις διαπραγματεύσεις της Λωζάνης

Η ολοκλήρωση της Μικρασιατικής εκστρατείας, που έλαβε χώρα στη Σμύρνη στις 22 Αυγούστου 1922 με την ήττα της Ελλάδας, σήμανε τον τερματισμό της εξωτερικής της πολιτικής με επίκεντρο τη Μεγάλη Ιδέα και την έναρξη μιας νέας πολιτικής που τοποθετούσε την Ελλάδα στο διεθνές πολιτικό τοπίο σε ένα πιο ρεαλιστικό πλαίσιο. Στις 11 Οκτωβρίου, εκπρόσωποι της Τουρκίας, της Γαλλίας, της Μεγάλης Βρετανίας και της Ιταλίας συνήλθαν στα Μουδανιά της Προποντίδας για να καθορίσουν τους όρους ανακωχής που έπρεπε να αποδεχτεί η ελληνική πλευρά για να αποφύγει την απομόνωση κατά τη διάρκεια των ειρηνευτικών διαπραγματεύσεων.³²

Η επιστροφή του Βενιζέλου στην ελληνική πολιτική σκηνή έγινε μετά την ανατροπή του υπουργού Ν. Τριανταφυλλάκου και τη διαδοχή του Κωνσταντίνου από τον Γεώργιο Β΄, όταν κλήθηκε από τους Γονατά, Πλαστήρα και Φωκά να ηγηθεί της ελληνικής διπλωματίας στην επικείμενη συνδιάσκεψη στη Λωζάννη.³³ Η Διάσκεψη της Λωζάνης στις 24 Ιουλίου 1923, στην οποία συμμετείχαν η Μεγάλη Βρετανία, η Γαλλία, η Ιταλία, η Ιαπωνία, η Ελλάδα, η Ρουμανία και η Γιουγκοσλαβία, αντιμετώπισε τη νέα εδαφική πραγματικότητα που προέκυπτε από τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αυτό οδήγησε στην κατάργηση των ομολογιών, στην κατανομή του οθωμανικού δημόσιου χρέους, στο καθεστώς των μειονοτήτων εντός της τουρκικής επικράτειας, στην καταβολή των πολεμικών αποζημιώσεων, στην επίλυση διαφόρων οικονομικών διαφορών, στο ζήτημα της Μοσούλης και στο καθεστώς των Στενών.³⁴

Ειδικότερα οι ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις στη Λωζάννη αφορούσαν «στην άμεση ρύθμιση των ελληνοτουρκικών ζητημάτων όπως ήταν η καταβολή πολεμικών

³² Συρίγος, Α., και Ε. Χατζηβασιλείου. “Μικρασιατική Καταστροφή.50 ερωτήματα και απαντήσεις. Αθήνα: Πατάκης.,” 2022.

³³ Συρίγος, Άγγελος , και Αντώνης Κλάψης. “Συνθήκη Λωζάννης & Ελληνοτουρκικές Σχέσεις - Τόμος Α΄,” 2023.

³⁴ Σβολοπουλος, Κ. “Η Ελληνική εξωτερική πολιτική: 1900-1945. Βιβλιοπωλειον της" Εστιας", ΙΔ Κολλαρου & Σιας ΑΕ.,” 2001.

αποζημιώσεων από την Ελλάδα, το καθεστώς του Οικουμενικού Πατριαρχείου αλλά και η τύχη των ομοεθνών πληθυσμών εκτός της ελληνικής επικράτειας».³⁵ Τόσο ο Βενιζέλος όσο και ο Κορσόν αντιτάχθηκαν στις τουρκικές προσπάθειες για δημοψήφισμα στη Δυτική Θράκη σχετικά με τον επαναπατρισμό των «καζάδων» στην Τουρκία. Ο Κώρζον, ως επικεφαλής της συμμαχικής αποστολής, πρότεινε ένα ξεχωριστό καθεστώς τοπικής αυτοδιοίκησης για την Ίμβρο και την Τένεδο, αν και το Οικουμενικό Πατριαρχείο θα συνέχιζε να κατοικεί στην Κωνσταντινούπολη.³⁶

Στις 30 Ιανουαρίου 1923, έξι μήνες πριν από την επίσημη συμφωνία, υπογράφηκε ειδική σύμβαση μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, η οποία επέβαλε την υποχρεωτική ανταλλαγή και τη μαζική μετεγκατάσταση πληθυσμών μεταξύ των δύο εθνών, περιλάμβανε διατάξεις για την ανταλλαγή αιχμαλώτων και περιέγραφε ειδικούς κανονισμούς σχετικά με τη μεταχείριση των ομήρων. Αυτή ήταν η σημαντική διαφορά μεταξύ αυτής της συνθήκης και των προηγούμενων συμφωνιών σχετικά με την εθελοντική μετανάστευση των κατοίκων από τα αμφισβητούμενα εδάφη.³⁷

Στις 30 Ιανουαρίου 1923, έξι μήνες πριν από την επίσημη συμφωνία, υπογράφηκε ειδική σύμβαση μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, η οποία επέβαλε την υποχρεωτική ανταλλαγή και τη μαζική μετεγκατάσταση πληθυσμών μεταξύ των δύο εθνών, περιλάμβανε διατάξεις για την ανταλλαγή αιχμαλώτων και περιέγραφε ειδικούς κανονισμούς σχετικά με τη μεταχείριση των ομήρων. Αυτή ήταν η σημαντική διαφορά μεταξύ αυτής της συνθήκης και των προηγούμενων συμφωνιών σχετικά με την εθελοντική μετανάστευση των κατοίκων από τα αμφισβητούμενα εδάφη.³⁸

Οι διακρίσεις μεταξύ των δύο καταστάσεων ήταν στενά συνδεδεμένες με τις ειδικές προκλήσεις που αντιμετώπιζαν οι «εγκατεστημένοι» και οι «ανταλλάξιμοι». Η Σύμβαση της Ανταλλαγής των Πληθυσμών χαρακτήριζε ως «εγκατεστημένους» τους Έλληνες κατοίκους της Κωνσταντινούπολης μέχρι τις 30 Οκτωβρίου 1918 και τους μουσουλμάνους που

³⁵ Συρίγος, Α., και Ε. Χατζηβασιλείου. "Μικρασιατική Καταστροφή.50 ερωτήματα και απαντήσεις. Αθήνα: Πατάκης.," 2022.

³⁶ Σβολοπούλος, Κ. "Η Ελληνική εξωτερική πολιτική: 1900-1945. Βιβλιοπωλείον της" Εστίας", ΙΔ Κολλαρου & Σίας ΑΕ.,," 2001.

³⁷ Συρίγος, Άγγελος , και Αντώνης Κλάψης. "Συνθήκη Λωζάννης & Ελληνοτουρκικές Σχέσεις - Τόμος Α'," 2023.

³⁸ Συρίγος, Α., και Ε. Χατζηβασιλείου. "Μικρασιατική Καταστροφή.50 ερωτήματα και απαντήσεις. Αθήνα: Πατάκης.," 2022.

κατοικούσαν ανατολικά των ελληνοβουλγαρικών συνόρων που είχαν καθιερωθεί το 1913, συγκεκριμένα στη Δύση. Θράκη. Οι ορθόδοξοι κάτοικοι της ηπειρωτικής Τουρκίας και οι μουσουλμάνοι κάτοικοι της υπόλοιπης Ελλάδας θεωρήθηκαν «ανταλλάξιμοι». Παρ' όλα αυτά, η χρήση της φράσης, ιδίως η αξιολόγηση των χαρακτηριστικών «εγκατεστημένοι» και «ανταλλάξιμοι», προκάλεσε γρήγορα σημαντικές διαφωνίες.³⁹

Η συμφωνία ανταλλαγής, που ίσχυε αναδρομικά για όλες τις ενέργειες μετά την κήρυξη του Πρώτου Βαλκανικού Πολέμου (18 Οκτωβρίου 1912), όριζε ότι «τα ανταλλάξιμα άτομα θα έχαναν την προηγούμενη ιθαγένειά τους και θα αποκτούσαν την ιθαγένεια του έθνους στο οποίο μετεγκαθίστανται, διατηρώντας το δικαίωμα να μεταβιβάσουν τα κινητά περιουσιακά τους στοιχεία και τη δυνατότητα να λάβουν αποζημίωση από το κράτος προορισμού ίση με την αξία της ακίνητης περιουσίας που εγκατέλειψαν κατά την αναχώρησή τους, ενώ η Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής θα βοηθούσε στη μετεγκατάστασή τους».⁴⁰ Η Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής συγκροτήθηκε βάσει του άρθρου 11 της Σύμβασης της Λωζάννης και είχε έδρα την Κωνσταντινούπολη ενώ τη σύστασή της αποτελούσαν έντεκα μέλη (τέσσερις Έλληνες, τέσσερις Τούρκοι και τρία μέλη- πολίτες κρατών που είχαν μείνει ουδέτερα κατά τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο).⁴¹

Η συμφωνία προκάλεσε την έντονη αντίδραση των προσφύγων στην Ελλάδα, οι οποίοι αντιλήφθηκαν παραβίαση των συμφερόντων τους λόγω της προτεραιότητας των κρατικών στόχων. Σε συνδυασμό με την άρνηση της Τουρκίας να δεχτεί την επιστροφή όσων είχαν εγκαταλείψει τις πατρογονικές τους εστίες, η κατάσταση αυτή επέτεινε το αδιέξοδο των προσφύγων, ενώ ταυτόχρονα υποχρέωνε την Ελλάδα να τηρήσει τους όρους της συμφωνίας. Η ευνοϊκή αξιολόγηση αφορούσε την εθνοτική ομοιογένεια που διατηρούσαν τα δύο έθνη, καθώς και την ευκαιρία που δόθηκε στον Βενιζέλο και τον Κεμάλ να καθορίσουν και να αναγνωρίσουν τα σύνορά τους, εστιάζοντας παράλληλα στην κρατική μεταρρύθμιση.⁴²

³⁹ Σβολοπουλος, Κ. "Η Ελληνική εξωτερική πολιτική: 1900-1945. Βιβλιοπωλείον της" Εστίας", ΙΔ Κολλάρου & Σίας ΑΕ., 2001.

⁴⁰ Συρίγος, Α., και Ε. Χατζηβασιλείου. "Μικρασιατική Καταστροφή.50 ερωτήματα και απαντήσεις. Αθήνα: Πατάκης.," 2022.

⁴¹ Άγγελος Συρίγος, "Ελληνοτουρκικές σχέσεις.," 2015.

⁴² Στο ίδιο.

2.2. Οι όροι της Συνθήκης και ο αντίκτυπός της στις ελληνοτουρκικές σχέσεις

Η Ελληνοτουρκική Σύμβαση της Λωζάνης, με τον επίσημο τίτλο Σύμβαση για την ανταλλαγή ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών, ήταν μια συμφωνία μεταξύ της ελληνικής και της τουρκικής κυβέρνησης, η οποία υπεγράφη από τους αντιπροσώπους τους στη Λωζάνη στις 30 Ιανουαρίου 1923, μετά τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1919-1922. Η συμφωνία προέβλεπε την ταυτόχρονη ανταλλαγή ορθόδοξων χριστιανών, που προορίζονταν για μετεγκατάσταση στην Ελλάδα, και μουσουλμάνων, που προορίζονταν για μετεγκατάσταση στην Τουρκία. Περίπου δύο εκατομμύρια άτομα μεταφέρθηκαν στο πλαίσιο της συμφωνίας, που περιλάμβαναν περίπου 1,5 εκατομμύριο Έλληνες της Ανατολίας και 500.000 μουσουλμάνους στην Ελλάδα.

Η υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάνης ακύρωσε τη Συνθήκη των Σεβρών, η οποία είχε απορριφθεί από τη νέα τουρκική εξουσία που αντικατέστησε τον Σουλτάνο της Κωνσταντινούπολης. Μετά την αποχώρηση του ελληνικού στρατού από τη Μικρά Ασία από τις τουρκικές δυνάμεις υπό τον Μουσταφά Κεμάλ, προέκυψε η ανάγκη αναθεώρησης της Συνθήκης των Σεβρών. Το συνέδριο άρχισε στις 20 Οκτωβρίου 1922, διακόπηκε λόγω έντονης διαμάχης στις 4 Φεβρουαρίου 1923 και συνεχίστηκε στις 23 Απριλίου 1923. Το τελικό έγγραφο εκτελέστηκε στις 24 Ιουλίου 1923, μετά από 7,5 μήνες συζητήσεων.⁴³

Η Τουρκία ανέκτησε την Ανατολική Θράκη, την Ίμβρο και την Τένεδο, ένα διάδρομο εδαφών που γειτνιάζει με τα σύνορα της Συρίας, την περιοχή της Σμύρνης και τη Διεθνοποιημένη Ζώνη Στενών, η οποία θα παραμείνει αποστρατιωτικοποιημένη και θα αποτελέσει αντικείμενο μιας επικείμενης διεθνούς διάσκεψης. Παραχώρησε τα Δωδεκάνησα στην Ιταλία, όπως προέβλεπε η Συνθήκη των Σεβρών, χωρίς ωστόσο να υπάρχει δυνατότητα αυτοδιάθεσης. Απέκτησε πλήρη κυριαρχικά δικαιώματα σε ολόκληρη την περιοχή της και εξασφάλισε δικαιώματα σε στρατιωτικές περιοχές σε όλη την επικράτειά της, εξαιρουμένων των Στενών.⁴⁴

Ένα θέμα διαμάχης ήταν η δήλωση της Ελλάδας για την αδυναμία της να πληρώσει τις πολεμικές αποζημιώσεις. Τελικά, η Τουρκία συναίνεσε να παραλάβει το τρίγωνο

⁴³ Δαφνής, Γ. "Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων: 1923-1940. Κάκτος,," 1997.

⁴⁴ Tsarouhas, Dimitris. "The Political Economy of Greek-Turkish Relations." *Southeast European and Black Sea Studies* 9, no. 1-2 (March 2009).

Καραγάτς στη Θράκη, που αναφέρεται ως Παλαιά Ορεσιτιάδα, σε αντάλλαγμα για τις αποζημιώσεις. Τα νησιά Ίμβρος και Τένεδος μεταβιβάστηκαν στην Τουρκία για στρατηγικούς λόγους, λόγω της εγγύτητάς τους στα Στενά των Δαρδανελίων, με την προϋπόθεση της διαχείρισής τους υπό ευνοϊκές συνθήκες για τους Έλληνες- ωστόσο, το 1926, η τουρκική κυβέρνηση κατήργησε με νόμο τη ρήτρα αυτή. Η ιδιότητα του Οικουμενικού Πατριάρχη ως εθνικού ηγέτη μειώθηκε, υποβιβάζοντάς τον αποκλειστικά σε θρησκευτικό ηγέτη, ενώ το Πατριαρχείο απέκτησε ειδικό διεθνές νομικό καθεστώς.⁴⁵

Σε αντάλλαγμα, η Τουρκία παραιτήθηκε από κάθε διεκδίκηση εδαφών της πρώην Οθωμανικής Αυτοκρατορίας πέραν των συνόρων της και εξασφάλισε τα δικαιώματα των μειονοτήτων εντός της Τουρκίας. Μια ανεξάρτητη συμφωνία μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας επέβαλε την υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ των εθνών και καθιέρωσε την πολιτική «όχι ναυτικές βάσεις» για ορισμένα νησιά του Αιγαίου (Λήμνος, Σαμοθράκη, Σάμος, Χίος, Λέσβος, Ικαρία). Στη συνέχεια, η Συνθήκη του Μοντρέ το 1936, την οποία είχε υπογράψει και η Ελλάδα, αποκατέστησε το δικαίωμα της Τουρκίας να στρατιωτικοποιεί τα Στενά, την Ίμβρο και την Τένεδο, ενώ η Ελλάδα ανέκτησε το δικαίωμα να στρατιωτικοποιεί τη Λήμνο και τη Σαμοθράκη.⁴⁶

Η ανταλλαγή μειονοτήτων είχε ως αποτέλεσμα σημαντικές πληθυσμιακές μετατοπίσεις. 1.650.000 χριστιανοί Οθωμανοί υπήκοοι μετεγκαταστάθηκαν από τη Μικρά Ασία και την Ανατολική Θράκη στην Ελλάδα, ενώ 670.000 μουσουλμάνοι Έλληνες υπήκοοι μετανάστευσαν από την Ελλάδα στην Τουρκία. Ο πρωταρχικός παράγοντας για την ανταλλαγή ήταν η θρησκεία και όχι η εθνικότητα. Το άρθρο 2β της συνθήκης διευκρινίζει τη χρήση του όρου μουσουλμάνοι και όχι Τούρκοι. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι σε όλη την Οθωμανική Αυτοκρατορία η θρησκεία είχε μεγαλύτερη σημασία από την εθνικότητα, ενώ η Τουρκία στόχευε στη διατήρηση όλων των μουσουλμάνων στη Δυτική Θράκη. Στα Βαλκάνια, η ονομασία Τούρκος χρησιμοποιείται συχνά ως συνώνυμο της ονομασίας Μουσουλμάνος, καθώς στο πλαίσιο του οθωμανικού συστήματος μιλέτ -ένα βασικό

⁴⁵Στοιίδιο

⁴⁶ Spyridon Sfetas. "The Legacy of the Treaty of Lausanne in the Light of Greek-Turkish Relations in the Twentieth Century: Greek Perceptions of the Treaty of Lausanne." *BALCANICA*, no. 46 (2015).

στοιχείο της διοίκησης της αυτοκρατορίας- όλοι οι Μουσουλμάνοι κατηγοριοποιούνταν ως μέρος μιας μοναδικής κοινότητας.⁴⁷

Οι εναλλάξιμες ομάδες περιλάμβαναν τους Έλληνες του Πόντου, τουρκόφωνους Έλληνες όπως οι Πόντιοι και οι Καραμανλήδες, καθώς και ελληνόφωνους μουσουλμάνους, όπως οι Τουρκοκρητικοί και οι Βαλαάδες της Δυτικής Μακεδονίας. Στην Ελλάδα εισήλθε, εκτός από τους Έλληνες, και ένα απόσπασμα Αρμενίων και Συροχαλδαίων. Από την ανταλλαγή εξαιρέθηκαν οι Ρωμιοί κάτοικοι του νομού Κωνσταντινούπολης (125.000 μόνιμοι κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης, των Ηγεμονιών και των παρακείμενων περιοχών που είχαν εγκατασταθεί πριν από τις 30 Οκτωβρίου 1918) και οι κάτοικοι της Ίμβρου και της Τενέδου (6.000 κάτοικοι), ενώ 110.000 μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης παρέμειναν στην Ελλάδα.⁴⁸

⁴⁷Στοιίδιο.

⁴⁸ Hirschon, R. "Crossing the Aegean." Google Books, 2003.

3. Η ελληνοτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών

3.1. Ανταλλαγή πληθυσμών

Μετά από εκτεταμένες προσπάθειες και διαπραγματεύσεις, τα μέρη κατέστησαν την ανταλλαγή υποχρεωτική, με εξαίρεση τους μουσουλμάνους της Δυτικής Θράκης και τους ελληνορθόδοξους της Κωνσταντινούπολης. Κατά συνέπεια, στις 30 Ιανουαρίου 1923, η Σύμβαση και το Πρωτόκολλο για την ανταλλαγή των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών επικυρώθηκαν στη Διάσκεψη της Λωζάνης.⁴⁹

- Το άρθρο 1 της σύμβασης καθορίζει τις παραμέτρους της ανταλλαγής: Από την 1η Μαΐου 1923, θα πραγματοποιηθεί υποχρεωτική ανταλλαγή μεταξύ Τούρκων υπηκόων της ελληνικής ορθόδοξης πίστης που κατοικούν στο τουρκικό έδαφος και Ελλήνων υπηκόων της μουσουλμανικής πίστης που κατοικούν στο ελληνικό έδαφος. Κανένας από τους ανταλλαγέντες δεν θα επιτρέπεται να επιστρέψει και να διαμείνει στη χώρα καταγωγής του χωρίς την άδεια των αντίστοιχων κρατών.
- Το άρθρο 2 περιγράφει τις εξαιρέσεις που ισχύουν κατά τη διάρκεια της συναλλαγής.
 - α) Οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης ορίζονται ως τα άτομα που εγκαταστάθηκαν στην πόλη πριν από τις 30 Οκτωβρίου 1918, καθώς και όσοι κατοικούν εντός των ορίων που καθορίστηκαν από την οριοθέτηση του 1912 σύμφωνα με τον Δημοτικό Νόμο.
 - β) Οι μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης (ως μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δυτικής Θράκης θεωρούνται όλοι οι μουσουλμάνοι που εγκαταστάθηκαν στην ανατολική περιοχή του ορίου που οριοθετήθηκε με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου το 1913). Εκτός από τις εξαιρέσεις που περιγράφονται στο προηγούμενο άρθρο, η Τουρκία εξαιρεί από την ανταλλαγή ορισμένες ελληνικές μειονότητες, οι οποίες υπόκεινται σε μεταφορά στην Ελλάδα. Οι εξαιρέσεις μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε τρεις ομάδες:

⁴⁹ Alpan, A. "Trajectories of Displacement: A Comparative Historical Analysis of the 1923 Greco-Turkish Population Exchange - ProQuest." Proquest.com, 2022.

- Εξαίρεση για ειδικούς λόγους (η ομάδα αυτή περιλαμβάνει γυναίκες ελληνικής καταγωγής που έχουν παντρευτεί Τούρκους και μη μουσουλμάνους άνδρες που εξαιρούνται από την ανταλλαγή πληθυσμών).
 - Η επόμενη κατηγορία εξαιρέσεων θεμελιώνεται σε στρατιωτικούς και ανθρωπιστικούς λόγους. Στις εξαιρέσεις αυτής της κατηγορίας περιλαμβάνονται οι Έλληνες που παρείχαν στρατιωτική και ανθρωπιστική βοήθεια στους Τούρκους κατά τη διάρκεια του αγώνα της ανεξαρτησίας. Συγκεκριμένα, Έλληνες που έσωσαν Τούρκους από την απειλή κακομεταχείρισης από τον ελληνικό στρατό και Έλληνες που έδρασαν ως κατάσκοποι για την Τουρκία.
 - Η τελευταία ομάδα περιλαμβάνει τους Έλληνες των οποίων η ανταλλαγή έχει αναβληθεί. Στα άτομα αυτά περιλαμβάνονται ορφανοί, ανάπηροι και άρρωστοι. Η Μεικτή Επιτροπή Ανταλλαγής ενημέρωσε την τουρκική και την ελληνική κυβέρνηση ότι η αναβολή της ανταλλαγής των ατόμων αυτής της κατηγορίας θα ήταν επωφελής λόγω των αναμενόμενων προβλημάτων μεταφοράς.⁵⁰
- Το άρθρο 3 περιελάμβανε όσους είχαν μεταναστεύσει από τις 18 Οκτωβρίου 1912.
 - Το άρθρο 4 αφορούσε την αρχική ομάδα προσφύγων που προορίζονταν για μετεγκατάσταση στην Ελλάδα. Η αρχική συνοδεία επρόκειτο να αποτελείται από υγιείς άνδρες των οποίων οι οικογένειες είχαν προηγουμένως αναχωρήσει από την Τουρκία.
 - Σύμφωνα με το άρθρο 5, τα περιουσιακά δικαιώματα των μεταφερόμενων ατόμων θα παρέμεναν ανεπηρέαστα.
 - Σύμφωνα με τα άρθρα 6 και 7, και οι δύο κυβερνήσεις θα παρέχουν τις απαιτούμενες διευκολύνσεις για τα άτομα που έχουν υποβληθεί σε μετανάστευση και τα ανταλλασσόμενα άτομα θα χάσουν την ιθαγένεια του τόπου καταγωγής τους και θα αποκτήσουν την ιθαγένεια της χώρας προορισμού τους.

⁵⁰ Baltas, G. “ a Gender Analysis of the Population Exchange between Greece and Turkey. Turkish Historical Review, 1(Aop), 1-25.,” 2023.

- Σύμφωνα με το άρθρο 8, τα ανταλλασσόμενα άτομα μπορούν να μεταφέρουν κάθε μορφής κινητά αγαθά χωρίς να έχουν φορολογικές υποχρεώσεις.
- Σύμφωνα με τα άρθρα 9 και 10, η περιουσία που αφήνουν οι ανταλλασσόμενοι στην κατοικία τους θα ρευστοποιείται από τη Μεικτή Επιτροπή. Η παρούσα σελίδα θα αφορά τα άτομα που μετεγκαταστάθηκαν μετά τις 18 Οκτωβρίου 1912.
- Τα άρθρα 11, 12 και 13 αφορούσαν τη συγκρότηση της Μεικτής Επιτροπής που ήταν επιφορτισμένη με την εκτέλεση της Σύμβασης. Η σύσταση της Μεικτής Επιτροπής θα γίνει εντός ενός μηνός από την έναρξη ισχύος της Σύμβασης.
- Το άρθρο 14 όριζε ότι οι μετανάστες θα έπαιρναν περιουσία ίσης αξίας και ποιότητας με εκείνη που είχαν εγκαταλείψει στον τόπο καταγωγής τους.
- Τα άρθρα 15, 16, 17 και 18 περιγράφουν τις υποχρεώσεις των μερών της Μεικτής Επιτροπής, τις διατάξεις για τη διευκόλυνση της ανταλλαγής, τις κοινοποιήσεις που πρέπει να εκδίδονται προς τα άτομα που συμμετέχουν στην ανταλλαγή και τις νομικές τροποποιήσεις που απαιτούνται από τις δύο κυβερνήσεις για την επικύρωση της Σύμβασης.
- Τέλος, το άρθρο 19 όριζε ότι η Σύμβαση έπρεπε να επικυρωθεί και να υποστηριχθεί και από τα δύο κράτη.

Η εκτέλεση της ανταλλαγής αποδείχθηκε πιο περίπλοκη από την απλή υπογραφή της. Η ανταλλαγή που είχε προγραμματιστεί να εφαρμοστεί την 1η Μαΐου 1923, αναβλήθηκε και άρχισε τον Νοέμβριο. Παρ' όλα αυτά, το 1924, άρχισαν να ανακύπτουν και πάλι ζητήματα λόγω των διαφορετικών ερμηνειών του άρθρου 2 της συμφωνίας. Ο πρωταρχικός παράγοντας που καθόριζε τη συμφωνία ήταν ο ορισμός του «*établi*» (κάτοικος/εγκαταστάτης). Σύμφωνα με τη συμφωνία ανταλλαγής, όλοι οι Έλληνες που διέμεναν στην Κωνσταντινούπολη πριν από τις 30 Οκτωβρίου 1918, όπως προέβλεπε ο νόμος του 1912, θα χαρακτηρίζονταν ως κάτοικοι ή «*établi*», ενώ οι μουσουλμάνοι που διέμεναν κατά μήκος των ανατολικών συνόρων που είχαν καθοριστεί με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου το 1913 θα αναγνωρίζονταν ως έποικοι της Δυτικής Θράκης. Στη συνέχεια, η Ελλάδα προσπάθησε να αποσαφηνίσει τον ορισμό του «*etabli*» (που κυριολεκτικά σημαίνει «κάτοικος» και μεταφορικά αναφέρεται στους κατοίκους της

Κωνσταντινούπολης που αποκλείονταν από την ανταλλαγή) σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, σκοπεύοντας να υποβάλει το θέμα στην Κοινωνία των Εθνών. Η Ελλάδα πίστευε ότι αυτή η προσέγγιση θα ασκούσε πίεση στην Τουρκία και θα διεύρυνε τον ορισμό του «etabli» ώστε να διατηρήσει όσο το δυνατόν περισσότερους Έλληνες κατοίκους στην Κωνσταντινούπολη.⁵¹

Κατά συνέπεια, για να αντιμετωπιστούν τα ζητήματα που προέκυπταν από την εφαρμογή της ανταλλαγής, ιδίως η αποσαφήνιση του όρου «etabli», τα μέρη υπέγραψαν μια νέα σύμβαση το 1926, γνωστή ως σύμβαση των Αθηνών. Παρ' όλα αυτά, η αδυναμία αυτού του συμφώνου να αντιμετωπίσει συνολικά τα ζητήματα είχε ως αποτέλεσμα την όξυνση των προβλημάτων κατά τη διάρκεια του 1926, του 1927 και του 1928. Πολυάριθμες ανεπίλυτες και καθυστερημένες ανησυχίες σχετικά με την ανταλλαγή επιλύθηκαν τελικά με τη Συμφωνία της Άγκυρας που υπογράφηκε μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας στις 10 Ιουνίου 1930.⁵²

3.2. Διπλωματικές διαπραγματεύσεις

Μια θεμελιώδης πτυχή της συμφωνίας ανταλλαγής πληθυσμών ήταν ο υποχρεωτικός της χαρακτήρας. Η δεύτερη παράγραφος του άρθρου 1 της Σύμβασης καθιερώνει απαγόρευση της επιστροφής Ελλήνων και Μουσουλμάνων στους τόπους εκδίωξής τους, εκτός αν δοθεί άδεια από την αρμόδια ελληνική ή τουρκική αρχή. Λόγω του υποχρεωτικού χαρακτήρα της ανταλλαγής, ήταν απαραίτητο να διευκρινιστεί ποιο είδος ατόμων θα επηρεαζόταν από την πολιτική αυτή. Το άρθρο 1 της Σύμβασης επέβαλε την υποχρεωτική ανταλλαγή των Τούρκων υπηκόων ελληνορθόδοξης πίστης που διέμεναν στην Τουρκία με τους Έλληνες υπηκόους μουσουλμανικής πίστης που διέμεναν στην Ελλάδα. Επιπλέον, το άρθρο 3 εισήγαγε έναν δεύτερο τύπο ανταλλαγής στο υπάρχον πλαίσιο. Η κατηγορία αυτή περιελάμβανε τους Έλληνες χριστιανούς ορθόδοξους κατοίκους της Τουρκίας και τους μουσουλμάνους κατοίκους της Ελλάδας που εγκατέλειψαν τις αντίστοιχες χώρες τους πριν από τις 18 Οκτωβρίου 1912, ημερομηνία που ακολούθησε την

⁵¹ Erdal, İ. "Population Exchange between Turkey and Greece after the Invasion of Western Anatolia. *İdeal Kültür Yayıncılık*," 2022.

⁵² Στοιίδιο.

κήρυξη του πρώτου Βαλκανικού Πολέμου μεταξύ των συμμάχων (Ελλάδα, Σερβία, Μαυροβούνιο και Βουλγαρία) εναντίον της Τουρκίας.⁵³

Η ΙΧ Διακήρυξη, που υπογράφηκε στη Λωζάνη στις 24 Ιουλίου 1923 και επικυρώθηκε μαζί με τη Συνθήκη Ειρήνης, καθιέρωσε τα περιουσιακά δικαιώματα των χριστιανών και μουσουλμάνων που εξαιρούνταν από τις διατάξεις της συνθήκης ανταλλαγής, οι οποίοι είχαν εγκαταλείψει την Τουρκία και την Ελλάδα, συμπεριλαμβανομένης της Κρήτης, πριν από τις 18 Οκτωβρίου 1912 ή διέμεναν σταθερά εκτός Ελλάδας ή Τουρκίας.⁵⁴

Επιπλέον, στις 31 Ιανουαρίου 1923, εκτελέστηκε ειδική ελληνοτουρκική συμφωνία, η οποία προέβλεπε την απελευθέρωση των Τούρκων πολιτικών κρατουμένων. Κατά τη διάρκεια της πυρκαγιάς της Σμύρνης, οι Τούρκοι διέδωσαν προκηρύξεις που δήλωναν ότι Έλληνες και Αρμένιοι άνδρες ηλικίας 18 έως 45 ετών χαρακτηρίζονταν ως αιχμάλωτοι πολέμου. Το άρθρο 4 της Σύμβασης Ανταλλαγής όριζε ότι όλοι οι σωματικά ικανοί άνδρες της ελληνικής κοινότητας, των οποίων οι οικογένειες είχαν προηγουμένως αναχωρήσει για την Ελλάδα, θα αποτελούσαν την αρχική ομάδα Ελλήνων που θα επέστρεφαν στην Ελλάδα. Κατά συνέπεια, οι πολιτικοί κρατούμενοι και από τα δύο έθνη θεωρούνταν ανταλλάξιμοι. Οι αιχμάλωτοι πολέμου θεωρούνταν ανταλλάξιμοι, όπως και οι ποινικοί παραβάτες που εξέτιζαν τελεσίδικη ή οριστική ποινή, υπό την προϋπόθεση ότι θα λάμβαναν επανορθωτική ποινή.⁵⁵

Το άρθρο 6 της Σύμβασης Ανταλλαγής όριζε ότι οι αρχές του κράτους που άσκησε την ποινική δίωξη θα τους μετέφεραν στις αρχές της χώρας αναχώρησης για να εκτίσουν την ποινή τους. Ένας παρόμοιος μηχανισμός θεσπίστηκε για τα άτομα που είχαν υποβληθεί σε ποινική διαδικασία χωρίς να δικαστούν στη χώρα καταγωγής τους και εμπίπτουν στη Σύμβαση Ανταλλαγής. Θα δίνονταν στη χώρα υποδοχής, στην οποία θα μεταφέρονταν.⁵⁶

⁵³ Özsu, Umut. "Fabricating Fidelity: Nation-Building, International Law, and the Greek-Turkish Population Exchange." *Leiden Journal of International Law* 24, no. 4, 2011.

⁵⁴ Στοιδίο.

⁵⁵ Baltas, G. "a Gender Analysis of the Population Exchange between Greece and Turkey. *Turkish Historical Review*, 1(Aop), 1-25.,” 2023.

⁵⁶ Στοιδίο.

3.3. Κοινωνικές και πολιτικές συνέπειες και για τις δύο χώρες

Κατά τη διάρκεια της ελληνοτουρκικής ανταλλαγής πληθυσμών, δύο έθνη, για πρώτη φορά στην ιστορία, υποχρέωσαν ένα τμήμα του πληθυσμού τους να υποβληθεί σε αναγκαστική μετανάστευση για να αντιμετωπίσουν τα προβλήματά τους. Οι διεθνείς απόψεις για την ανταλλαγή διέφεραν, με ορισμένους να υποστηρίζουν ότι η μετανάστευση ήταν απάνθρωπη και θα δημιουργούσε ένα επικίνδυνο προηγούμενο, ενώ άλλοι χαρακτήρισαν την ανταλλαγή ως ένα ρεαλιστικό μέτρο. Ο λόρδος Curzon συνέκρινε αυτή τη μορφή επίλυσης με έναν ακρωτηριασμό, ο οποίος διαμόρφωσε τη ζωή εκατομμυρίων ανθρώπων. Επιπλέον, αυτός ο τρόπος εκδίωξης μειονοτήτων μέσω της ανταλλαγής έχει καταστεί αρνητικό προηγούμενο στη βιβλιογραφία του διεθνούς δικαίου.⁵⁷

Ο Zürcher υπογραμμίζει τρία σημαντικά χαρακτηριστικά της ανταλλαγής. Το πρωταρχικό κριτήριο για το εμπόριο ήταν η θρησκεία και όχι η γλώσσα ή η εθνικότητα. Η δεύτερη σημαντική πτυχή είναι ότι η συμφωνία έχει αναδρομική ισχύ, περιλαμβάνοντας όχι μόνο άτομα που διέφυγαν από το 1922, αλλά και όσους μετανάστευσαν από το 1912, κυρίως λόγω του πολέμου. Το τελευταίο σημαντικό χαρακτηριστικό της συναλλαγής ήταν ο υποχρεωτικός της χαρακτήρας. Εκτός από τα προαναφερθέντα νομικά προβλήματα, η συναλλαγή είχε ως αποτέλεσμα δυσμενείς ψυχολογικές, κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις τόσο για τους συναλλασσόμενους όσο και για τα δύο έθνη. Από τη σκοπιά των επηρεαζόμενων, η μετανάστευση πολυάριθμων ατόμων από τη γενέτειρά τους σε μια ξένη χώρα είχε ως αποτέλεσμα την ψυχολογική δυσφορία.⁵⁸

Εκτός από τα προαναφερθέντα νομικά προβλήματα, το εμπόριο είχε δυσμενείς ψυχολογικές, κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις τόσο για τα εμπλεκόμενα άτομα όσο και για τα δύο κράτη. Από τη σκοπιά των εμπλεκόμενων ατόμων, η μετανάστευση πολυάριθμων ανθρώπων από τη γενέτειρά τους σε μια νέα χώρα είχε ως αποτέλεσμα ψυχολογική οδύνη. Ο Blanchard ισχυρίζεται ότι οι Έλληνες που μετανάστευσαν από την Ανατολία αντιμετώπισαν στεγαστικές δυσκολίες, αντίθετα με τα σχέδια της ελληνικής κυβέρνησης, και τα έξοδα για τρόφιμα, ρούχα και περίθαλψη αυτών των μεταναστών

⁵⁷ Sezer, Duygu Bazoğlu. "Turkey in the New Security Environment in the Balkan and Black Sea Region." Routledge EBooks, May 20, 2019.

⁵⁸ Zürcher, E. "Greek and Turkish Refugees and Deportees 1912-1924," 2003.

επιβάρυναν την ήδη φτωχή ελληνική οικονομία. Μόλις το 40% των Ελλήνων κατάφερε να κατοικήσει στις περιοχές που άδειασαν οι μουσουλμάνοι που έφυγαν από την Ελλάδα, με αποτέλεσμα να υποβαθμιστούν οι συνθήκες διαβίωσης των μεταναστών.⁵⁹

Οι συνθήκες ήταν παρόμοια συγκρίσιμες για τους μουσουλμάνους που μετεγκαταστάθηκαν στην Τουρκία. Ο σημαντικά μικρότερος αριθμός αφίξεων σε σύγκριση με τις αναχωρήσεις δημιούργησε την προσδοκία για λιγότερα προβλήματα διευθέτησης σε σχέση με την Ελλάδα. Παρ' όλα αυτά, τα ζητήματα που προέκυψαν ξεπέρασαν κάθε προσδοκία. Εκείνη την εποχή, η Τουρκία ήταν ένα έθνος που είχε πρόσφατα βγει από τις συγκρούσεις. Παρά τα υπάρχοντα ζητήματα και τις ανεπάρκειες σε μια υπανάπτυκτη αγροτική κοινότητα, προέκυψαν πρόσθετες σημαντικές οικονομικές προκλήσεις μετά την αναχώρηση 1.200.000 Ελλήνων από την Ανατολία και την Ανατολική Θράκη από την Τουρκία. Επιπλέον, υπήρχαν ζητήματα που σχετιζόνταν με την επανεγκατάσταση της μουσουλμανικής κοινότητας, η οποία ανερχόταν σε μισό εκατομμύριο. Ο πληθυσμός αυτός, επιβαρυνμένος από τις επιπτώσεις των παρατεταμένων πολεμικών συγκρούσεων, αντιμετώπιζε τώρα την ευθύνη της παροχής υγείας, διατροφής και στέγης για μισό εκατομμύριο άτομα. Η πρόθεση ήταν να κατανεμηθεί η κινητή και ακίνητη περιουσία που άφησαν οι Έλληνες σε αυτόν τον μεταναστευτικό πληθυσμό, με βάση την παραδοχή ότι τα περιουσιακά στοιχεία που εγκατέλειψαν 1.200.000 άτομα θα χρηματοδοτούσαν επαρκώς την επανεγκατάσταση 500.000 ατόμων που μετεγκαταστάθηκαν στην Τουρκία. Ωστόσο, οι συνθήκες που υπαγόρευαν οι ιστορικές πραγματικότητες απέκλειαν εντελώς κάτι τέτοιο.⁶⁰

Οι σημαντικοί οικισμοί που κατοικούσαν οι Έλληνες αποτεφρώθηκαν και εξαφανίστηκαν κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης, καθώς αποσύρθηκαν μετά την απώλειά τους. Σύμφωνα με τις επίσημες αρχές της εποχής, εκτιμάται ότι 200.000-250.000 κατοικίες πιθανόν εγκαταλείφθηκαν από τους Έλληνες που αποχώρησαν από την Τουρκία, ενώ ο αριθμός των σπιτιών, εξαιρουμένων εκείνων που πυρπολήθηκαν, ήταν περίπου 100.000. Η πλειονότητα αυτών ήταν κατοικίες που απαιτούσαν αποκατάσταση. Δυστυχώς, ακόμη και οι λίγες εναπομείνουσες εγκαταλελειμμένες κατοικίες λεηλατήθηκαν από τους ντόπιους. Κατά συνέπεια, η ποσότητα των κατοικιών που μπορούσαν να κατασχεθούν από τις

⁵⁹ Blanchard, Raoul. "The Exchange of Populations between Greece and Turkey." *Geographical Review* 15, no. 3, 1925.

⁶⁰ Özsu, Umut. "Fabricating Fidelity: Nation-Building, International Law, and the Greek-Turkish Population Exchange." *Leiden Journal of International Law* 24, no. 4, 2011.

κυβερνητικές δυνάμεις έφτασε τις 25.000. Ήταν προφανώς ανέφικτο για μισό εκατομμύριο μουσουλμάνους μετανάστες που μετεγκαταστάθηκαν στην Τουρκία να φιλοξενηθούν σε αυτόν τον περιορισμένο αριθμό κατοικιών. Οι προκλήσεις της εγκατάστασης δεν περιορίζονταν σε ένα ζήτημα- προέκυψαν πρόσθετες επιπλοκές.⁶¹ Ένα σημαντικό πρόβλημα ήταν η κατανομή των μεταναστών σε περιοχές ακατάλληλες για τα επαγγέλματά τους. Για παράδειγμα, πρόσφυγες που καλλιεργούσαν καπνό στις περιοχές καταγωγής τους μεταφέρθηκαν σε περιοχές όπου η καλλιέργεια καπνού ήταν ανέφικτη. Επιπλέον, λόγω της αμέλειας στην αντιμετώπιση του ζητήματος αυτού, πολλά στρέμματα αμπελώνων και ελαιόδεντρων καταστράφηκαν, καθώς διατέθηκαν σε άτομα που δεν είχαν τις απαιτούμενες γνώσεις καλλιέργειας. Τα άτομα αυτά έκοβαν δέντρα και αμπέλια για να ανοίξουν γη για την καλλιέργεια καπνού, όπως έκαναν σταθερά στις περιοχές καταγωγής τους.⁶²

Μια πρόσθετη ανησυχία που προέκυψε αφορούσε τις κοινωνικές ανισότητες μεταξύ των ατόμων που αναχωρούν από την Τουρκία και εκείνων που φθάνουν στην Τουρκία. Οι Έλληνες που αναχωρούσαν από την Ανατολία ήταν κυρίως κάτοικοι των πόλεων- αντίθετα, η πλειοψηφία των προσφύγων που έφταναν στην Τουρκία ήταν αγροτικής καταγωγής. Ο Τζελάλ Μπαϊάρ στην Εθνοσυνέλευση διατύπωσε τις διαφορές στις συνθήκες διαβίωσης των αναχωρούντων και των εισερχομένων ως εξής «Αναγνωρίζω ότι οι συνθήκες διαβίωσης αυτών που φεύγουν και αυτών που έρχονται δεν είναι ίσες». Τα άτομα που αναχωρούν είναι κυρίως καλλιτέχνες και έμποροι, ενώ τα άτομα που έρχονται είναι κυρίως αγρότες. Οι συμμετέχοντες είναι κατά κύριο λόγο αγρότες, ενώ η πλειονότητα των αναχωρούντων είναι κάτοικοι των πόλεων. Αφήνω στη διακριτική σας ευχέρεια να εξετάσετε τη σκοπιμότητα της μετεγκατάστασης εν μέσω τόσο ανόμοιων αναλογιών.⁶³

Τελικά, ένα πρόβλημα που προέκυψε με τη μετεγκατάσταση των ατόμων που μετεγκαταστάθηκαν στην Τουρκία ήταν ότι οι κατοικίες που κατείχαν είτε αποτεφρώθηκαν, είτε κατεδαφίστηκαν, είτε καταλήφθηκαν από άλλους με τη συγκατάθεση των τοπικών αρχών. Οι κατοικίες που εγκατέλειψαν 3.000 ελληνικές οικογένειες στον ελληνικό τομέα

⁶¹ Yildirim, Onur. "Stephen Pericles Ladas and the 1923 Greco-Turkish Exchange of Populations: The Making and Unmaking of a Narrative." *Middle Eastern Studies*, August 5, 2021.

⁶² Yildirim, Onur. *Diplomacy and Displacement*. Routledge EBooks. Informa, 2007.

⁶³ Yildirim, Onur. "Stephen Pericles Ladas and the 1923 Greco-Turkish Exchange of Populations: The Making and Unmaking of a Narrative." *Middle Eastern Studies*, August 5, 2021.

του Ουσάκ (Τεμενοθύρια/ Φλαβίοπολης) αποτεφρώθηκαν από τον τοπικό πληθυσμό και οι πρόσφυγες που έφτασαν μεταφέρθηκαν αλλού λόγω της μη κατοικήσιμης κατάστασης των σπιτιών. Οι διαταραχές της μετεγκατάστασης οδήγησαν σε διάφορες προκλήσεις και επηρέασαν αρνητικά τη ζωή πολλών προσφύγων για δεκαετίες.⁶⁴

Η ελληνική κυβέρνηση θεωρείται ευρέως ως πιο αποτελεσματική στην επανεγκατάσταση προσφύγων σε σχέση με την τουρκική κυβέρνηση, καθώς η Ελλάδα εξασφάλισε δάνεια από πολλούς διεθνείς οργανισμούς και η ανεξάρτητη επιτροπή επανεγκατάστασης προσφύγων συνέβαλε σημαντικά στην αντιμετώπιση των προκλήσεων επανεγκατάστασης και μετανάστευσης στη χώρα. Αντίθετα, η Τουρκία έχει απορρίψει κάθε μορφή εξωτερικής βοήθειας και δεν έχει δημιουργήσει μια αποτελεσματική στρατηγική για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες.⁶⁵ Η ελληνική οικιστική πολιτική περιελάμβανε τη μετεγκατάσταση του ίδιου πληθυσμού σε μια νέα τοποθεσία. Οι μετανάστες ονόμαζαν τις τοποθεσίες στις οποίες κατοικούσαν με τα ονόματα των τόπων καταγωγής τους (για παράδειγμα, Νέα Σμύρνη) και προσπαθούσαν να διατηρήσουν την πολιτιστική τους κληρονομιά. Η απόκλιση των κοινωνικών και πολιτιστικών εθίμων μεταξύ των ελληνικών ανταλλαγών και της ελληνικής κοινωνίας εμπόδισε την ενσωμάτωση των μεταναστών, με αποτέλεσμα τη δημιουργία της δικής τους μικροκοινωνίας.⁶⁶

Αντίθετα, ορισμένοι μελετητές υποστηρίζουν ότι η πολιτική της Τουρκίας εμπόδισε τους μουσουλμάνους μετανάστες να καλλιεργήσουν μια ξεχωριστή ταυτότητα ξεχωριστή από την τουρκική κοινωνία, υποστηρίζοντας ότι η τουρκική κυβέρνηση απευθυνόταν στα άτομα που ανταλλάσσονταν σε προσωπική βάση και όχι συλλογικά, κατηγοριοποιώντας τους με βάση τις γεωργικές τους γνώσεις, εμποδίζοντας έτσι τη δημιουργία ανεξάρτητων κοινοτήτων και υποχρεώνοντάς τους να ενσωματωθούν στις κοινότητες στις οποίες τους είχαν ανατεθεί.⁶⁷

⁶⁴Στοιίδιο.

⁶⁵ Emine Comu, Asli. "A Comparison of the Exchange of Populations in Greek and Turkish Novels." *ATHENS JOURNAL of HISTORY* 6, no. 4, 2020.

⁶⁶ Zürcher, E. "Greek and Turkish Refugees and Deportees 1912-1924," 2003.

⁶⁷ Emine Comu, Asli. "A Comparison of the Exchange of Populations in Greek and Turkish Novels." *ATHENS JOURNAL of HISTORY* 6, no. 4, 2020.

Επιπλέον, άλλοι ακαδημαϊκοί υποστηρίζουν ότι τα μετεγκατεστημένα άτομα, τα οποία αναφέρονται ως «μουχατσίρ», που μετανάστευσαν στην Τουρκία, επηρέασαν σημαντικά την περιοχή, καθώς διέμεναν σε ξεχωριστά χωριά ή σε διάφορες αστικές περιοχές, διατηρώντας παράλληλα τα μοναδικά τους έθιμα και παραδόσεις. Οι μετανάστες πρώτης και δεύτερης γενιάς επικοινωνούσαν επίμονα στα ελληνικά ή τα αλβανικά μεταξύ τους, παρά τις πρωτοβουλίες της κυβέρνησης. Το εμπόριο επηρέασε σημαντικά τη ζωή χιλιάδων ανθρώπων και επηρέασε επίσης το κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό τοπίο της Τουρκίας και της Ελλάδας. Η προηγούμενη φιλοξενία των μεταναστών από την Τουρκία και οι διαδικασίες επανεγκατάστασης που εφαρμόστηκαν για τους πρόσφυγες βοήθησαν στην ένταξη των νεοφερμένων στην κοινωνική ζωή. Παρ' όλα αυτά, δεδομένης της θέσης της πλειοψηφίας των αναχωρούντων εμπορεύσιμων ατόμων στην τουρκική οικονομία, είναι προφανές ότι έχουν προκληθεί σημαντικές οικονομικές απώλειες. Αντίθετα, στην Ελλάδα, το εκτεταμένο πρόγραμμα μετεγκατάστασης οδήγησε στη δημιουργία νέων πόλεων που κατοικούνται αποκλειστικά από ανταλλαγέντα άτομα, περιπλέκοντας την ένταξή τους στην κοινωνική ζωή.⁶⁸

⁶⁸ Zürcher, E. "Greek and Turkish Refugees and Deportees 1912-1924," 2003.

4. Η εξωτερική πολιτική του Βενιζέλου

4.1. Εξωτερική πολιτική στα Βαλκάνια

Η αντιληπτή αναποτελεσματικότητα της Κοινωνίας των Εθνών στην τήρηση των μηχανισμών συλλογικής ασφάλειας ώθησε την ελληνική κυβέρνηση να επιδιώξει νέους στρατηγικούς στόχους, εστιάζοντας κυρίως στην προώθηση φιλικών σχέσεων με τη διεθνή κοινότητα, ιδίως με τις γειτονικές χώρες. Τα πρωταρχικά γεγονότα αυτής της περιόδου ήταν κυρίως διπλωματικές συμφωνίες και συνθήκες ποικίλου περιεχομένου, που στόχευαν σταθερά στην προστασία των συμφερόντων του έθνους.⁶⁹

Τα διπλωματικά αδιέξοδα που αντιμετώπισε η ελληνική εξωτερική πολιτική συνδέονταν με τη συνολική διπλωματική θέση της χώρας στην Ευρώπη. Στο πλαίσιο αυτό, η Ελλάδα, εκπροσωπούμενη από τον υπουργό Εξωτερικών Ανδρέα Μιχαλακόπουλο, αναγνώρισε με ενθουσιασμό μια ιταλική πρωτοβουλία που αποσκοπούσε στην ενίσχυση της οικονομικής και πολιτικής συνεργασίας μεταξύ των δύο εθνών. Οι ελληνοϊταλικές σχέσεις ενισχύθηκαν μέσω μιας σειράς διμερών επισκέψεων κυβερνητικών εκπροσώπων. Η προώθηση των διμερών σχέσεων αποτέλεσε πρωταρχικό στόχο της ατζέντας της κυβέρνησης Βενιζέλου. Οι πρωταρχικοί στόχοι της εδραίωσης των πολιτικών συμμαχιών ήταν η ενίσχυση της διαπραγματευτικής επιρροής του έθνους, η διευκόλυνση της εξομάλυνσης των σχέσεων με τη Βουλγαρία και την Αλβανία και η προώθηση του καθεστώτος των Ελλήνων στα Δωδεκάνησα και τη Βόρειο Ήπειρο.⁷⁰

Στις 23 Σεπτεμβρίου 1928, ο Βενιζέλος εκμεταλλεύτηκε την επιθυμία της Ρώμης να ενισχύσει την επιρροή της στην ανατολική Μεσόγειο, υπογράφοντας στη Ρώμη «Συνθήκη φιλίας, συμβιβασμού και δικαστικού διακανονισμού» με την Ιταλία. Τα μέρη επιβεβαίωσαν την αφοσίωσή τους στις αξίες της Κοινωνίας των Εθνών και υπογράμμισαν την πρόθεσή τους να συνεργαστούν σε πολιτιστικούς και οικονομικούς τομείς. Ταυτόχρονα, τόνισαν την

⁶⁹ Βερέμης, Θ., and Ο. Δημητρακόπουλος. “Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του, Εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα,” 1980.

⁷⁰ Στο ίδιο.

αμοιβαία παροχή πολιτικής και διπλωματικής υποστήριξης σε περίπτωση εξωτερικής επίθεσης σε οποιοδήποτε έθνος. Το σύμφωνο προβλεπόταν να διαρκέσει πέντε χρόνια, με δυνατότητα πενταετούς ανανέωσης.⁷¹

Η επικύρωση της ελληνοϊταλικής συνθήκης επηρέασε τους δεσμούς της Ελλάδας με τη Γιουγκοσλαβία, οι οποίοι είχαν επιδεινωθεί μετά την κατάρρευση της δικτατορίας του Πάγκαλου. Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Θεόδωρου Πάγκαλου (1925-26), αρκετές από τις πάγιες φιλοδοξίες του Βελιγραδίου σχετικά με την πρόσβαση στο Αιγαίο εκπληρώθηκαν προς στιγμήν. Η διεύρυνση της περιοχής στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης και η ταξινόμηση των σλαβόφωνων ως γιουγκοσλαβικής μειονότητας.⁷²

Η απόσυρση των σχετικών συμφωνιών από την Ελλάδα, μετά την πτώση του Πάγκαλου, σε μια προσπάθεια να διασφαλίσει τα κυριαρχικά δικαιώματα του έθνους, αναζωπύρωσε τη διχόνοια. Το Βελιγράδι εφάρμοσε παρελκυστική τακτική ως απάντηση στις εκκλήσεις της Ελλάδας για επανέναρχη του διαλόγου. Παρ' όλα αυτά, ο διάλογος έγινε παραγωγικός κατά την τετραετή θητεία του Βενιζέλου. Οι σημαντικές ελληνογιουγκοσλαβικές συγκρούσεις αμβλύθηκαν από τη νέα διαμόρφωση των σχέσεων της Ελλάδας με τις Μεγάλες Δυνάμεις. Μετά τη γαλλική παρέμβαση, τα δύο μέρη ευθυγραμμίστηκαν, με αποκορύφωμα την οριστική ολοκλήρωση των συζητήσεων, που επισημοποιήθηκε με το Σύμφωνο Φιλίας του 1929.⁷³

Η έναρξη της υπογραφής του συμφώνου ξεκίνησε με τη συμφωνία ελληνοϊταλικής φιλίας, καθώς το Βελιγράδι αντιλαμβανόταν την απειλή να απομονωθεί από το κρίσιμο λιμάνι της Θεσσαλονίκης. Αξιοποιώντας έμμεσες διπλωματικές πιέσεις και τηρώντας τις αρχές της ανοικτής διπλωματίας, ο Βενιζέλος διευκόλυνε με επιτυχία την άμεση αποκατάσταση των φιλικών σχέσεων με τη Γιουγκοσλαβία. Συγκεκριμένα, εφάρμοσε μια μετριοπαθή πολιτική που διασφάλιζε τα κρίσιμα συμφέροντα της χώρας για πρόσβαση στο Αιγαίο μέσω της Θεσσαλονίκης, ενώ ταυτόχρονα διατήρησε την αρχή της διμερούς συνεργασίας μεταξύ των δύο κρατών, με αποτέλεσμα σημαντικά πλεονεκτήματα για την Ελλάδα. Ο πρωταρχικός παράγοντας ήταν ότι, εξασφαλίζοντας την ιταλική συνδρομή σε

⁷¹ Παναγιωτόπουλος, Βασίλης (επιμ. "Ιστορία του νέου Ελληνισμού, 1770-2000." Lib.uom.gr, 2020.

⁷² Στο ίδιο.

⁷³ Christopoulos, Marianna. "Anti-Venizelist Criticism of Venizelos' Policy during the Balkan Wars (1912-13)." *Byzantine and Modern Greek Studies* 39, no. 2, 2015.

περίπτωση που η Γιουγκοσλαβία επέμενε να διεκδικεί ελληνικά εδάφη, ενίσχυσε τη διαπραγματευτική της θέση στα Βαλκάνια και την Ανατολική Μεσόγειο.⁷⁴

Η εξωτερική πολιτική αυτής της εποχής ήταν εξ ολοκλήρου «προσωπική υπόθεση» του Βενιζέλου, όπως φαίνεται από τη διαχείριση της κατάστασης στη Γιουγκοσλαβία. Οι αλληλεπιδράσεις του με τον Γάλλο υπουργό Εξωτερικών A. Briand το φθινόπωρο του 1928 ήταν καθοριστικές για τις μετέπειτα εξελίξεις. Ο Βενιζέλος ειδοποίησε τον Γάλλο για το ενδεχόμενο συνεχιζόμενης γιουγκοσλαβικής πίεσης στην περιοχή της Θεσσαλονίκης, υποδεικνύοντας ότι, ανάλογα με τις περιστάσεις, πιθανότατα θα ζητούσε ιταλική υποστήριξη. Για τη Γαλλία, η οποία διατηρούσε σχέσεις συνεργασίας με τους Σέρβους, η πιθανή διατάραξη της ευαίσθητης ισορροπίας δυνάμεων στα Βαλκάνια θα επέφερε διπλωματικό και πολιτικό πλήγμα στη θέση ισχύος της. Το αποτέλεσμα αυτών των αλληλεπιδράσεων ήταν η διευκόλυνση της Γαλλίας να υπογράψει το Βελιγράδι το Πρωτόκολλο του Βελιγραδίου στις 11 Οκτωβρίου 1928, το οποίο υποχρέωνε και τα δύο μέρη να αντιμετωπίσουν τις διαφορές τους και να ενισχύσουν τις φιλικές σχέσεις με τη σύναψη μιας συμφωνίας παρόμοιας με το ελληνοϊταλικό σύμφωνο.⁷⁵

Στις 27 Μαρτίου 1929 υπογράφηκε στο Βελιγράδι ελληνογιουγκοσλαβική συνθήκη φιλίας, συνδιαλλαγής και διαιτησίας για τη διευκόλυνση της ειρηνικής επίλυσης των προβλημάτων. Η ουσία περιελάμβανε τις γενικές διατάξεις της ελληνοϊταλικής συμφωνίας, αν και απέκλειε τη διάταξη για διπλωματική και πολιτική συνεργασία μεταξύ των δύο εθνών σε περίπτωση εξωτερικής απειλής, καθιστώντας την σημαντικά περιορισμένη. Όσον αφορά την εμπορική ζώνη της Θεσσαλονίκης, το Βελιγράδι παραχώρησε τον έλεγχο στο ελληνικό κράτος, διατηρώντας την ελευθερία να την αξιοποιεί για διαμετακομιστικό εμπόριο, αν και δεν είχε κανένα κυριαρχικό δικαίωμα στην περιοχή. Η υπογραφή της συμφωνίας διευκόλυνε την αποκατάσταση των φιλικών και επωφελών σχέσεων μεταξύ των δύο κρατών. Ο εξαναγκασμός της Γιουγκοσλαβίας από τις Μεγάλες Δυνάμεις να εξέλθει από την οικονομικά δυσμενή για την Ελλάδα συμφωνία του 1926 θα μπορούσε να

⁷⁴ Smith, Michael Llewellyn. "5. Venizelos' Diplomacy, 1910–23: From Balkan Alliance to Greek–Turkish Settlement." Edinburgh University Press EBooks, June 26, 2006.

⁷⁵ Σβολόπουλος, Κ. "Το Βαλκανικόν Σύμφωνον και η ελληνική εξωτερική πολιτική 1928–1934.," 1974.

χαρακτηριστεί ως το πιο άμεσο και «συγκεκριμένο» πλεονέκτημα που προέκυψε από το σύμφωνο φιλίας.⁷⁶

Η κλιμάκωση των ενδοευρωπαϊκών συγκρούσεων και οι αλλαγές στην εσωτερική δυναμική ανάγκασαν τα βαλκανικά έθνη να ευθυγραμμιστούν με μεγαλύτερες συλλογικές ή υπερεθνικές οργανώσεις. Η Ρουμανία και η Γιουγκοσλαβία δρομολόγησαν τον σχηματισμό μιας πολυμερούς βαλκανικής συμμαχίας. Η Ελλάδα και η Τουρκία αντέδρασαν άμεσα και θετικά. Ένα πλήθος παραγόντων οδήγησε στην ευθυγράμμιση των στρατηγικών των επιμέρους χωρών, με ενοποιητικό θέμα την ενίσχυση της ενδοβαλκανικής αλληλεγγύης για την άμβλυνση των δυσμενών επιπτώσεων της ευρύτερης ευρωπαϊκής αναταραχής. Από το 1930 έως το 1934 πραγματοποιήθηκαν τέσσερις διασκέψεις που αφορούσαν τα Βαλκάνια. Παρά τις πολυάριθμες επιβεβαιώσεις των επαφών μεταξύ των συμμετεχουσών χωρών στον τομέα του εμπορίου και των πολιτιστικών δεσμών, σημαντικές πολιτικές διαφωνίες παρέμεναν άλυτες.⁷⁷

Η νέα κυβέρνηση του Π. Τσαλδάρη δεν θέλησε να ανατρέψει τις πολιτικές που εφάρμοσε ο Βενιζέλος- ωστόσο, επέφερε μια εκτροπή από συγκεκριμένες πτυχές της διπλωματικής στρατηγικής του, συμπεριλαμβανομένης της συμμετοχής στο Βαλκανικό Σύμφωνο. Το 1931, ο Βενιζέλος υποστήριξε ότι η Ελλάδα όφειλε να διατηρήσει ουδετερότητα σε περίπτωση νέας παγκόσμιας σύγκρουσης, έχοντας αξιολογήσει τις συνθήκες που επικρατούσαν στην Ευρώπη.⁷⁸

Η συμμετοχή του Ελευθέριου Βενιζέλου προκάλεσε την επανεκτίμηση της επίσημης στάσης της κυβέρνησης και δημιούργησε αμφιβολίες σχετικά με το περιεχόμενο του συμφώνου. Οι μεταγενέστερες αλλαγές στα Βαλκάνια, και ακόμη περισσότερο στην Ευρώπη, προκάλεσαν τη μείωση της «βαλκανικής έννοιας». Η απρόβλεπτη οικονομική κρίση της δεκαετίας του 1930 συνέβαλε σημαντικά στην αποσταθεροποίηση των διεθνών σχέσεων, υπονομεύοντας τη βιωσιμότητα του ειρηνευτικού καθεστώτος. Μεταξύ 1934 και 1939, η κατάρρευση του ειρηνευτικού καθεστώτος και η κλιμάκωση της παγκόσμιας κρίσης έθεσαν σε σοβαρή αμφισβήτηση το ενδοβαλκανικό σύστημα εγγυήσεων, οδηγώντας τελικά σε αδιέξοδο. Η φυγόκεντρη και διασπαστική ενδοβαλκανική δυναμική, που

⁷⁶ Pavlowitch, P. “ Ιστορία των Βαλκανίων 1804-1945. Θεσσαλονίκη: Βάνιας,,” 2005.

⁷⁷ Σβολόπουλος, Κ. “Το Βαλκανικόν Σύμφωνον και η ελληνική εξωτερική πολιτική 1928–1934.,” 1974.

⁷⁸ Ρούσσοις, Γ. “Νεώτερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους 1826-1974. Α΄-Ζ.,” 1975.

επιδεινώθηκε από την απειλή του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, μείωσε τη σημασία του Βαλκανικού Συμφώνου, επικυρώνοντας εν μέρει τις γνώσεις του έμπειρου πολιτικού.⁷⁹

4.2. Σχέσεις Ελλάδας με Μεγάλες Δυνάμεις

Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, η ελληνική διπλωματία αντιμετώπισε σημαντικές προκλήσεις, οι οποίες σε μεγάλο βαθμό οφείλονταν στην αποδυναμωμένη θέση της Ελλάδας στο διεθνές σύστημα των Βαλκανίων και της Ανατολικής Μεσογείου. Η μεταβαλλόμενη ισορροπία δυνάμεων στην περιοχή επηρέασε αρνητικά τις σχέσεις της Ελλάδας με τις μεγάλες δυνάμεις, περιορίζοντας ιδιαίτερα την ικανότητά της να διεκδικεί τα αιτήματά της. Οι σχέσεις με τη Μεγάλη Βρετανία, που κάποτε ήταν ισχυρές, άρχισαν να φθίνουν, καθώς η Βρετανία έδειχνε μικρή διάθεση να παράσχει συγκεκριμένες εγγυήσεις ασφαλείας. Οι διαδοχικές ελληνικές κυβερνήσεις κατέβαλαν σημαντικές προσπάθειες για την ενίσχυση των πολιτικών και οικονομικών δεσμών με το Λονδίνο, αναγνωρίζοντας τη σημαντική επιρροή της Βρετανίας στην Ελλάδα και την κρίσιμη ανάγκη για δάνεια από τις χρηματοπιστωτικές αγορές του Λονδίνου. Αν και επιτεύχθηκε κάποια πρόοδος κατά τη διάρκεια της θητείας του Ανδρέα Μιχαλακόπουλου, οι προσπάθειες αυτές δεν απέδωσαν ουσιαστικά αποτελέσματα για την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας. Επιπλέον, η μειωμένη αντίληψη της στρατηγικής σημασίας της Ελλάδας στην περιοχή εμπόδισε την ικανότητά της να τοποθετηθεί ως περιφερειακή δύναμη ικανή να διασφαλίσει τα βρετανικά συμφέροντα στα Βαλκάνια και την Ανατολική Μεσόγειο.⁸⁰

Οι ελληνογαλλικές σχέσεις ήταν ακόμη πιο τεταμένες από εκείνες με τη Βρετανία κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου. Η διπλωματική εστίαση της Γαλλίας είχε μετατοπιστεί προς την Κεντρική Ευρώπη και οι διμερείς εντάσεις επιδεινώθηκαν από τις ανεπίλυτες διαφορές σχετικά με τις αξιώσεις για πολεμικό χρέος.⁸¹ Τον Σεπτέμβριο του 1927, η Γαλλία αντιτάχθηκε στην εξασφάλιση νέου δανείου από την Ελλάδα, μια στάση που υποστηρίχθηκε από τη Βρετανία και την Ιταλία. Ωστόσο, τον Δεκέμβριο του 1927, οι

⁷⁹ Pavlowitch, P. “ Ιστορία των Βαλκανίων 1804-1945. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.,” 2005.

⁸⁰ Τσιριγώτης Διονύσιος. Νεότερη και σύγχρονη ελληνική ιστορία : διεθνείς σχέσεις και διπλωματία . Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα: Ekdoseis Poiotēta, 2013.

⁸¹ Στο ίδιο.

δύο χώρες κατέληξαν σε συμφωνία για την επίλυση των διαφορών τους μέσω διαιτησίας. Παρά τις εντάσεις αυτές, η Γαλλία ενθάρρυνε τη σύσφιξη των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων, με γνώμονα την επιθυμία της να αντιμετωπίσει την ιταλική επέκταση στην περιοχή του Αιγαίου.⁸²

Η αποδυνάμωση των παραδοσιακών συμμαχιών ώθησε την Ελλάδα να εξετάσει το ενδεχόμενο προσέγγισης με την Ιταλία, ένα έθνος που αμφισβητούσε τη βρετανική και γαλλική κυριαρχία στα Βαλκάνια και τη Μεσόγειο. Η μετατόπιση αυτή επέτρεψε στην Ελλάδα να διερευνήσει εναλλακτικές στρατηγικές εξωτερικής εξισορρόπησης. Παρά τις συγκρούσεις του παρελθόντος με την Ιταλία, η κυβέρνηση Ζαΐμη καλωσόρισε τα ιταλικά ανοίγματα για βελτίωση των σχέσεων και υπέγραψε διμερή συνθήκη με επίκεντρο την οικονομική συνεργασία τον Νοέμβριο του 1926.⁸³

Ο υπουργός Εξωτερικών Ανδρέας Μιχαλακόπουλος επεδίωξε να αναπτύξει περαιτέρω τους πολιτικούς δεσμούς με την Ιταλία ως μέσο ενίσχυσης της διαπραγματευτικής θέσης της Ελλάδας με τη Γιουγκοσλαβία και την Τουρκία, διόρθωσης των σχέσεων με τη Βουλγαρία και την Αλβανία και βελτίωσης της ευημερίας των Ελλήνων της Βορείου Ηπείρου και των Δωδεκανήσων. Ωστόσο, το πρωταρχικό αποτέλεσμα αυτής της προσέγγισης ήταν η υπογραφή διμερούς συμφωνίας μη επίθεσης και διαιτησίας μεταξύ Ελλάδας και Ρουμανίας, καθοδηγούμενη από την ιταλική επιρροή.⁸⁴

Στο πεδίο της διπλωματίας, η Ελλάδα κατάφερε σταδιακά να μετριάσει τις έντονες πιέσεις που είχε αρχικά αντιμετωπίσει. Μετά τη Συνθήκη της Λωζάννης και τις ανταλλαγές πληθυσμών με τη Βουλγαρία και την Τουρκία, η πολιτική της εδαφικής επέκτασης εγκαταλείφθηκε τελικά. Ακόμη και η επιδίωξη εδαφών με σημαντική ελληνική παρουσία - όπως τα Δωδεκάνησα, η Βόρειος Ήπειρος και η Κύπρος - δεν προωθήθηκε ενεργά από την ελληνική κυβέρνηση, καθώς επεδίωκε να διατηρήσει σταθερές σχέσεις με την Ιταλία και τη Μεγάλη Βρετανία. Οι διπλωματικές οπισθοδρομήσεις που προέκυψαν από τη Μικρασιατική Καταστροφή και η μειωμένη θέση της Ελλάδας στη διεθνή σκηνή εμπόδισαν

⁸²Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος. "Η προοπτική των ελληνοτουρκικών σχέσεων στα πλαίσια του καθεστώτος της Λωζάννης," 1989. <https://ojs.lib.uom.gr/index.php/ValkanikaSymmeikta/article/download/284/291>.

⁸³Σβολόπουλος, Κ. "Ελληνική εξωτερική πολιτική, 1830-1981. Vivliorðleion Tēs" Hestias," ID Kollarou & Sias AE., 2014.

⁸⁴Σβολόπουλος, Κ. "Η Ελληνική εξωτερική πολιτική: 1900-1945. Βιβλιοπωλείον της" Εστίας", ΙΔ Κολλαρου & Σιας AE., 2001.

την εξομάλυνση των σχέσεων με τις γειτονικές χώρες και τις μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις μέχρι την ανάληψη της ηγεσίας από τον Ελευθέριο Βενιζέλο το 1928.⁸⁵

Κατά τη διάρκεια της θητείας του Βενιζέλου (1928-1932), η Ελλάδα σημείωσε σημαντική διπλωματική πρόοδο, συνάπτοντας σημαντικές διμερείς συμφωνίες με την Ιταλία (23 Σεπτεμβρίου 1928), τη Γιουγκοσλαβία (27 Μαρτίου 1929) και την Τουρκία (10 Ιουνίου και 30 Οκτωβρίου 1930). Ακόμη και ελλείψει επίσημων συμφωνιών, η Ελλάδα αποκατέστησε τους φιλικούς δεσμούς με τη Μεγάλη Βρετανία και τη Γαλλία, οι οποίες, μαζί με την Ιταλία, είχαν σημαντική επιρροή στα Βαλκάνια και την Ανατολική Μεσόγειο. Επιπλέον, η ελληνική κυβέρνηση έγινε μία από τις λίγες που υποστήριξε πλήρως την οραματική πρόταση του Αριστείδη Μπριάν για την ευρωπαϊκή ενοποίηση. Μέσα σε αυτή την εποχή διεθνούς αισιοδοξίας, η Ελλάδα κατάφερε να αναβαθμίσει τη διπλωματική της θέση.⁸⁶

⁸⁵ Στο ίδιο.

⁸⁶ Σβολοπουλος, Κ. “Ελληνική εξωτερική πολιτική, 1830-1981. Vivliopōleion Tēs” Hestias,” ID Kollarou & Sias AE,,” 2014.

5. Η ελληνοτουρκική προσέγγιση την περίοδο 1928-1932

5.1. Το ελληνοτουρκικό Οικονομικό Σύμφωνο

Στις αρχές της δεκαετίας του 1930, οι ελληνοτουρκικές σχέσεις γνώρισαν την πρώτη περίοδο προσέγγισης μετά τη Συνθήκη της Λωζάνης. Η βελτίωση αυτή προήλθε από τις προσπάθειες του Ελευθέριου Βενιζέλου και του υπουργού Εξωτερικών Ανδρέα Μιχαλακόπουλου. Ο Βενιζέλος, αφού εξασφάλισε την ιταλική υποστήριξη, προσέγγισε τους Τούρκους ηγέτες Ισμέτ Πασά και τον υπουργό Εξωτερικών Tenvfik Rüşti Bey στις 30 Αυγούστου 1928, περιγράφοντας τους πιθανούς τομείς για την ενίσχυση των διμερών σχέσεων.⁸⁷ Ο Ισμέτ Πασά ανταποκρίθηκε θετικά, τονίζοντας την ανάγκη να ξεπεραστούν οι διαφωνίες σχετικά με την ερμηνεία της Συνθήκης της Λωζάνης, οι οποίες επηρεάζονταν σε μεγάλο βαθμό από ιδιωτικά συμφέροντα, και εξέφρασε την προθυμία της Τουρκίας να ξεκινήσει νέες διαπραγματεύσεις με την Ελλάδα.⁸⁸

Η αλληλογραφία του Βενιζέλου διευκρίνιζε περαιτέρω ότι οι ελληνοτουρκικές σχέσεις θα έπρεπε να στηρίζονται στις αρχές των συνθηκών ειρήνης και να είναι απαλλαγμένες από εδαφικές διαφορές. Η προσέγγιση αυτή οδήγησε στην υπογραφή ενός συμφώνου φιλίας και μη επίθεσης με στόχο την υπέρβαση της ιστορικής αντιπαλότητας και την προώθηση σταθερών σχέσεων βασισμένων στην ειρήνη και τη συνεργασία.⁸⁹ Ο Βενιζέλος πρότεινε οι μελλοντικές διαπραγματεύσεις να επικεντρωθούν σε αμοιβαία αποδεκτούς συμβιβασμούς όσον αφορά τα ανεπίλυτα ζητήματα, ιδίως αυτά που προκύπτουν από τη Συνθήκη της Λωζάνης για την ανταλλαγή πληθυσμών. Υπογράμμισε επίσης τη σημασία της διευθέτησης των διεκδικήσεων μέσω του αμοιβαίου συμψηφισμού των περιουσιών, όπως προέβλεπε η Συμφωνία των Αθηνών της 1ης Δεκεμβρίου 1926.⁹⁰

⁸⁷Κλάνης, Α. “Η ελληνοτουρκική προσέγγιση στη δεκαετία του 1930,” 2015.

⁸⁸Συρίγος, Άγγελος. “Ελληνοτουρκικές σχέσεις,” 2015.

⁸⁹Κλάνης, Α. “Το ελληνοτουρκικό Οικονομικό Σύμφωνο της 10ης Ιουνίου 1930. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η διευθέτηση των εκκρεμοτήτων της Σύμβασης της Λωζάνης για την Ανταλλαγή των Πληθυσμών,” 2010.

⁹⁰Συρίγος, Άγγελος. “Ελληνοτουρκικές σχέσεις,” 2015.

Ωστόσο, οι διαφωνίες σχετικά με τον τρόπο εφαρμογής της συμφωνίας ανταλλαγής πληθυσμών δημιουργούσαν σημαντικές προκλήσεις. Η κύρια διαφωνία περιστρεφόταν γύρω από την αποζημίωση των μη ανταλλάξιμων ατόμων και την αποτίμηση των περιουσιών τους, γεγονός που εμπόδιζε το έργο της Μικτής Επιτροπής. Οι διαπραγματεύσεις κατέρρευσαν την άνοιξη του 1929, όταν η Ελλάδα διαμαρτυρήθηκε για τη συνεχιζόμενη κατάσχεση ελληνικών περιουσιών στην Κωνσταντινούπολη από την τουρκική κυβέρνηση, ακόμη και κατά τη διάρκεια των διμερών συνομιλιών. Για την επίλυση του αδιεξόδου, οι δύο πλευρές ζήτησαν την παρέμβαση ουδέτερων μελών της Μικτής Επιτροπής.⁹¹

Τον Μάιο του 1929, τα ουδέτερα μέρη πρότειναν ένα σχέδιο αποτελούμενο από τέσσερα σημεία: διατήρηση της υφιστάμενης ιδιοκτησίας, επιστροφή των κατασχεμένων περιουσιών στους Έλληνες της Κωνσταντινούπολης, καταβολή από την Ελλάδα αποζημίωσης κάτω των 400.000 λιρών στερλίνας και παραχώρηση ανταλλάξιμου καθεστώτος στους πληθυσμούς της Κωνσταντινούπολης και της Δυτικής Θράκης. Ωστόσο, η άρνηση της Τουρκίας να επαναπατρίσει τους Έλληνες της Κωνσταντινούπολης, επικαλούμενη την έλλειψη τουρκικών διαβατηρίων, και η συνεχιζόμενη δήμευση ελληνικών περιουσιών οδήγησαν στην κατάρρευση των διαπραγματεύσεων μέχρι τον Ιούνιο του 1929.⁹²

Ο Βενιζέλος αναζωπύρωσε τις συζητήσεις αργότερα το ίδιο έτος με τον διορισμό του Σπυρίδωνα Πολυχρονιάδη ως πρεσβευτή της Ελλάδας στην Άγκυρα τον Νοέμβριο του 1929. Αυτή η αλλαγή στη διπλωματία κορυφώθηκε με τη συνθήκη της 10ης Ιουνίου 1930, η οποία επέλυσε τις διαφορές που προέκυψαν από τη σύμβαση ανταλλαγής πληθυσμών. Η συμφωνία εισήγαγε την αρχή του συμψηφισμού των περιουσιακών αξιώσεων τόσο για τους ανταλλαγέντες όσο και για τους μη ανταλλαγέντες πληθυσμούς.⁹³ Σύμφωνα με το Οικονομικό Σύμφωνο, η Ελλάδα και η Τουρκία ανέλαβαν την κυριότητα των περιουσιών που εγκαταλείφθηκαν από τους ανταλλαγέντες, καθώς και κινητών και ακινήτων που ανήκαν σε διάφορες κατηγορίες ατόμων, συμπεριλαμβανομένων των μη ανταλλάξιμων κατοίκων της Δυτικής Θράκης και της Κωνσταντινούπολης. Οι εξαιρέσεις περιλάμβαναν

⁹¹Συρίγγος, Α., and Α. Κλάσης. “Συνθήκη Λωζάννης & Ελληνοτουρκικές Σχέσεις,” 2023.

⁹² Στο ίδιο.

⁹³Συρίγγος, Α., and Α. Κλάσης. “Συνθήκη Λωζάννης & Ελληνοτουρκικές Σχέσεις,” 2023.

ακίνητα που είχαν ήδη επιστραφεί σε Τούρκους υπηκόους και περιουσιακά στοιχεία ελληνικής ιδιοκτησίας εντός των εδαφικών ορίων της Κωνσταντινούπολης.⁹⁴

Το Οικονομικό Σύμφωνο διευκρίνισε το καθεστώς των «κατοίκων» (étrablis), ορίζοντας ότι περιλαμβάνει όλους τους Έλληνες και τους Τούρκους που ζουν στην Κωνσταντινούπολη και τη Δυτική Θράκη, ανεξάρτητα από την ημερομηνία άφιξης ή τον τόπο γέννησής τους. Τα μέλη της οικογένειας των αναγνωρισμένων κατοίκων, συμπεριλαμβανομένων των συζύγων και των παιδιών, έλαβαν επίσης το καθεστώς του κατοίκου.⁹⁵ Και οι δύο κυβερνήσεις συμφώνησαν να εξαλείψουν τους περιορισμούς στον γάμο, την ελευθερία μετακίνησης και τις συναλλαγές περιουσιακών στοιχείων για τους αναγνωρισμένους κατοίκους.⁹⁶ Η Ελλάδα δεσμεύτηκε να καταβάλει 15.000 λίρες ως αποζημίωση για μη ανακτηθείσες μουσουλμανικές περιουσίες στη Δυτική Θράκη, μέρος ενός ευρύτερου διακανονισμού συνολικού ύψους 440.000 λιρών, με 60.000 λίρες να επιστρέφονται στο ελληνικό δημόσιο ταμείο.⁹⁷

Ενώ η Τουρκία φάνηκε να επωφελείται περισσότερο οικονομικά, ιδίως δεδομένης της υψηλότερης αξίας των περιουσιών που κατείχαν οι 1,3 εκατομμύρια Έλληνες που εκτοπίστηκαν από την Τουρκία σε σύγκριση με τους 400.000 μουσουλμάνους που εγκατέλειψαν την Ελλάδα, η συμφωνία έθεσε τις βάσεις για την επίλυση των οικονομικών διαφορών και την προώθηση της πολιτικής συνεργασίας.⁹⁸ Η ελληνική κυβέρνηση αποδέχθηκε συμβιβασμούς, αναγνωρίζοντας ότι οι ατομικές εκτιμήσεις των περιουσιών ήταν ανέφικτες και θα μπορούσαν να επιβαρύνουν τις διμερείς σχέσεις.⁹⁹ Υιοθετώντας μια σφαιρική προσέγγιση αποζημίωσης, η Ελλάδα έδωσε προτεραιότητα σε ευρύτερα πολιτικά οφέλη, συμπεριλαμβανομένης της διαφύλαξης της ελληνικής μειονότητας στην Κωνσταντινούπολη, της μείωσης του δαπανηρού ναυτικού εξοπλιστικού ανταγωνισμού και της δημιουργίας ενός πλαισίου αμοιβαίας συνεργασίας.¹⁰⁰

⁹⁴ Κλάπης, Α. “Η απομάκρυνση των ‘ανεπιθύμητων’ αντικεμαλικών της Δυτικής Θράκης: Μία άλλη όψη της ελληνοτουρκικής προσέγγισης του 1930,” 2006.

⁹⁵ Συρίγγος, Α., and Α. Κλάπης. “Συνθήκη Λωζάννης & Ελληνοτουρκικές Σχέσεις,” 2023.

⁹⁶ Συρίγγος, Άγγελος. “Ελληνοτουρκικές σχέσεις,” 2015.

⁹⁷ Στο ίδιο.

⁹⁸ Συρίγγος, Α., and Α. Κλάπης. “Συνθήκη Λωζάννης & Ελληνοτουρκικές Σχέσεις,” 2023.

⁹⁹ Σβολοπουλος, Κ. “Η Ελληνική εξωτερική πολιτική: 1900-1945. Βιβλιοπωλείον της” Εστίας”, ΙΔ Κολλαρου & Σιας ΑΕ.,” 2001.

¹⁰⁰ Συρίγγος, Άγγελος. “Ελληνοτουρκικές σχέσεις,” 2015.

Αυτή η στρατηγική στροφή, αν και περιελάμβανε υλικές θυσίες, απέφερε σημαντικά πολιτικά πλεονεκτήματα. Εξασφάλισε την προστασία των ελληνικών συμφερόντων στην Κωνσταντινούπολη, μετρίασε τις περιφερειακές εντάσεις και προώθησε έναν άξονα φιλίας μεταξύ των δύο εθνών, υποστηρίζοντας τα ζωτικά εθνικά τους συμφέροντα.¹⁰¹

5.2. Το ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας

Το πνεύμα αμοιβαίας κατανόησης μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, που καλλιεργείται μέσω της συνεργασίας σε πολλαπλά επίπεδα, έφτασε στο αποκορύφωμά του με την επίσκεψη του Ελευθέριου Βενιζέλου στην Άγκυρα. Κατά τη διάρκεια μιας κομβικής στιγμής των διαπραγματεύσεων, ο Βενιζέλος και ο Ισμέτ Πασάς συμφώνησαν να βελτιώσουν τον τίτλο της συνθήκης που επρόκειτο να υπογράψουν από «Συμφωνία Διαιτησίας και Ουδετερότητας», ώστε να περιλαμβάνει τη φράση «Φιλία», αντανακλώντας τους ισχυρότερους δεσμούς μεταξύ των δύο εθνών.¹⁰²

Στις 30 Οκτωβρίου 1930, η Ελλάδα και η Τουρκία υπέγραψαν το «Σύμφωνο Φιλίας, Ουδετερότητας και Διαιτησίας», μαζί με μια εμπορική συμφωνία και ένα πρωτόκολλο ελέγχου των ναυτικών όπλων. Το Σύμφωνο Φιλίας, αποτελούμενο από 28 άρθρα, σηματοδότησε ένα σημαντικό βήμα στην ελληνοτουρκική διπλωματία.¹⁰³ Το άρθρο 1 υποχρέωνε τις δύο χώρες να αποφεύγουν πολιτικές ή οικονομικές συμφωνίες που θα μπορούσαν να βλάψουν τα εθνικά συμφέροντα της άλλης. Επιπλέον, οι διαφορές που προέκυπταν μεταξύ τους μπορούσαν να επιλύονται με προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης.¹⁰⁴

Σύμφωνα με το άρθρο 2, και τα δύο έθνη δεσμεύονταν για ουδετερότητα σε περίπτωση επίθεσης από τρίτο μέρος, ενώ το άρθρο 3 τα δέσμευε να χρησιμοποιούν διαδικασίες συνδιαλλαγής και δικαστικής επίλυσης για διαφορές που δεν μπορούσαν να

¹⁰¹ Κλάψης, Α. “Η απομάκρυνση των ‘ανεπιθύμητων’ αντικεμαλικών της Δυτικής Θράκης: Μία άλλη όψη της ελληνοτουρκικής προσέγγισης του 1930,” 2006.

¹⁰² Αναστασιάδου, Ι. “Ο Βενιζέλος και το ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας του 1930, Αθήνα: Φιλιππότης,” 1982.

¹⁰³ Κλάψης, Α. “Η ελληνοτουρκική προσέγγιση στη δεκαετία του 1930,” 2015.

¹⁰⁴ Αναστασιάδου, Ι. “Ο Βενιζέλος και το ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας του 1930, Αθήνα: Φιλιππότης,” 1982.

διευθετηθούν διπλωματικά, εξαιρουμένων των θεμάτων κυριαρχίας ή των γεγονότων που προηγήθηκαν της συνθήκης. Μια επιτροπή συνδιαλλαγής, η οποία περιγράφεται στο άρθρο 7, είχε ως αποστολή τη διαμεσολάβηση για τη διευθέτηση των διαφορών. Εάν οι προτάσεις της επιτροπής απορρίπτονταν, το θέμα παραπέμπονταν στο Μόνιμο Δικαστήριο Διεθνούς Δικαίου, οι αποφάσεις του οποίου ήταν δεσμευτικές. Το άρθρο 28 όριζε την πενταετή διάρκεια της συνθήκης και τις διαδικασίες επικύρωσης.¹⁰⁵

Το συνοδευτικό ναυτικό πρωτόκολλο, μια πρωτοβουλία της Ελλάδας, είχε ως κίνητρο την ανάγκη να διασφαλίσει την τεράστια ακτογραμμή της και να αντιμετωπίσει το οικονομικό βάρος των ναυτικών εξοπλισμών. Το 1929, ο Βενιζέλος ανακοίνωσε σχέδια για έναν «ελαφρύ στόλο» για τον εκσυγχρονισμό του ναυτικού, τονίζοντας παράλληλα τη δέσμευση της Ελλάδας για ειρήνη με την Τουρκία.¹⁰⁶ Αν και η Ελλάδα επικεντρώθηκε κυρίως στην παράκτια άμυνα, οι ανησυχίες της Τουρκίας για την ασφάλεια επεκτάθηκαν τόσο στη στεριά όσο και στη θάλασσα. Τον Νοέμβριο του 1930, τα δύο έθνη ανακοίνωσαν στη Γενεύη το ναυτικό πρωτόκολλο, το οποίο απαιτούσε από το καθένα να ενημερώνει το άλλο έξι μήνες πριν από κάθε σχεδιαζόμενη απόκτηση ή κατασκευή ναυτικών μονάδων ή εξοπλισμού. Η διάταξη αυτή αποσκοπούσε στην αποτροπή μιας κούρσας εξοπλισμών μέσω της αμοιβαίας διαβούλευσης και της διαφάνειας. Ωστόσο, στην Ελλάδα, η αντιπολίτευση επέκρινε το πρωτόκολλο, υποστηρίζοντας ότι έδινε στην Τουρκία στρατηγικό πλεονέκτημα στο Αιγαίο.¹⁰⁷

Η ελληνοτουρκική συμφωνία ναυτικού αφοπλισμού ανακοινώθηκε επίσημα τον Νοέμβριο του 1930 στη Γενεύη από τους Ρούτ και Ν. Πολίτη, λαμβάνοντας γενική έγκριση. Ωστόσο, στην Ελλάδα, η αντιπολίτευση επέκρινε το πρωτόκολλο, υποστηρίζοντας ότι δημιουργούσε την αντίληψη της τουρκικής κυριαρχίας στο Αιγαίο. Η συμφωνία όριζε ότι και τα δύο έθνη θα απέφευγαν να παραγγέλνουν ή να κατασκευάζουν νέα ναυτικά σκάφη ή εξοπλισμό χωρίς να ενημερώνουν το ένα το άλλο τουλάχιστον έξι μήνες πριν. Το μέτρο αυτό αποσκοπούσε στην αποφυγή μιας πιθανής κούρσας εξοπλισμών με την προώθηση του αμοιβαίου διαλόγου και την παροχή ευκαιριών για διευκρινίσεις.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Βερέμης, Θ. “Ιστορία των Ελληνοτουρκικών σχέσεων 1453-2005. Αθήνα: Σιδέρης, ” 2005.

¹⁰⁶ Αναστασιάδου, Ι. “Ο Βενιζέλος και το ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας του 1930, Αθήνα: Φιλιππότης,” 1982.

¹⁰⁷ Δαφνής, Γ. “Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων: 1923-1940.,” 1997.

¹⁰⁸ Στο ίδιο.

Το «Σύμφωνο Εγκατάστασης», που υπογράφηκε παράλληλα με το Σύμφωνο Φιλίας, χαιρετίστηκε ιδιαίτερα από τους πρόσφυγες που το είδαν ως μια ευκαιρία να επιστρέψουν στις εστίες τους. Επέτρεπε στους υπηκόους και των δύο χωρών να ταξιδεύουν, να διαμένουν και να εγκαθίστανται ελεύθερα στα εδάφη της άλλης χώρας, απολαμβάνοντας τα ίδια δικαιώματα με τους υπηκόους ή αυτά που παρέχονται στους πολίτες του ευνομούμενου κράτους. Ωστόσο, η συμφωνία απέκλειε τα άτομα που καλύπτονταν από την ανταλλαγή πληθυσμών της Λωζάνης και τέθηκαν περιορισμοί στην εγκατάσταση των πλεοναζόντων Ελλήνων εργατών στην Τουρκία.¹⁰⁹

Σύμφωνα με το άρθρο 2 του Συμφώνου Εγκατάστασης, οι Έλληνες υπήκοοι προστατεύονταν από το διεθνές δίκαιο και, βάσει της αρχής της αμοιβαιότητας, τους παραχωρούνταν δικαιώματα από τις τουρκικές αρχές. Τα δικαιώματα αυτά περιλάμβαναν την ελευθερία εισόδου, διαμονής και μετακίνησης εντός της Τουρκίας, απόκτησης και διάθεσης περιουσίας και ίδρυσης εμπορικών, βιομηχανικών ή χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων σύμφωνα με το τουρκικό δίκαιο.¹¹⁰ Η εμπορική συμφωνία, αναπόσπαστο μέρος του Συμφώνου Φιλίας, αποσκοπούσε στην ενίσχυση των ελληνοτουρκικών οικονομικών δεσμών. Ενώ αρχικά διέπονταν από τις διατάξεις των συμφωνιών της Λωζάννης του 1923, η Τουρκία εισήγαγε ένα νέο δασμολογικό σύστημα το 1929, προκαλώντας την ανάγκη επαναδιαπραγμάτευσης. Αν και η αναθεωρημένη συμφωνία παρείχε μερικά οφέλη για την Ελλάδα, συμπεριλαμβανομένων διατάξεων για τις εισαγωγές μπράντι και σαπουνιού, δεν απέφερε σημαντικά οικονομικά οφέλη. Παρ' όλα αυτά, η συμφωνία υπογράμμισε την ανάγκη συνεργασίας μεταξύ των δύο εθνών για τη βελτιστοποίηση του εμπορικού ανταγωνισμού και την εξασφάλιση καλύτερων τιμών για τα προϊόντα τους στις ευρωπαϊκές αγορές.¹¹¹

5.3. Αξιολόγηση της επιτυχίας της πολιτικής του

Η ελληνοτουρκική προσέγγιση του 1930 ήταν πρωτίστως διπλωματικό επίτευγμα του Βενιζέλου, ο οποίος έπαιξε καθοριστικό ρόλο στο να βοηθήσει τα δύο έθνη να

¹⁰⁹ Γιωλτζόγλου, Σ. “Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις (1922-1930),” 2006.

¹¹⁰ Στο ίδιο.

¹¹¹ Δαφνής, Γ. “Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων: 1923-1940.,” 1997.

ξεπεράσουν τις εχθρότητες του παρελθόντος και να σφυρηλατήσουν ένα συνεργατικό μέλλον. Η εξέλιξη αυτή εγκαινίασε σχεδόν τρεις δεκαετίες σταθερών σχέσεων μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Οι συμφωνίες του 1930 αντανάκλασαν ένα στρατηγικό όραμα που παρείχε στην Ελλάδα μια ρεαλιστική προσέγγιση της διεθνούς της θέσης, επιτρέποντας στη χώρα να επικεντρωθεί στην εσωτερική ανασυγκρότηση και την ένταξη των προσφύγων. Το Οικονομικό Σύμφωνο του 1930 αναθεώρησε τους όρους της Συνθήκης της Λωζάννης σχετικά με τις ανταλλαγές πληθυσμών και τη ρευστοποίηση των εγκαταλελειμμένων περιουσιών, μεταφέροντας αυτά τα περιουσιακά στοιχεία στα αντίστοιχα κράτη. Η Τουρκία αναδείχθηκε ως ο κύριος δικαιούχος, δεδομένου του σημαντικά μεγαλύτερου όγκου περιουσίας που άφησαν πίσω τους οι Ελληνορθόδοξοι ανταλλαγόντες, γεγονός που της επέτρεψε να διαπραγματευτεί από θέση ισχύος.¹¹²

Για την Ελλάδα, το Οικονομικό Σύμφωνο σηματοδότησε την αρχή της προσέγγισης με την Τουρκία, προσφέροντας μακροπρόθεσμα πολιτικά και διπλωματικά πλεονεκτήματα εντός των Βαλκανίων και στην παγκόσμια σκηνή. Η συμφωνία ευθυγράμμιζε την Αθήνα και την Άγκυρα σε κοινά περιφερειακά συμφέροντα και αντανάκλασε το ασταθές ευρωπαϊκό πλαίσιο του μεσοπολέμου.¹¹³

Ωστόσο, το Σύμφωνο Φιλίας, Ουδετερότητας, Συμβιβασμού και Διαιτησίας του Οκτωβρίου 1930, το οποίο περιελάμβανε ως κεντρική διάταξη τον συμψηφισμό περιουσιών, προκάλεσε ευρεία δυσαρέσκεια στους Έλληνες πρόσφυγες. Η συμφωνία έσβησε τις ελπίδες των προσφύγων να επιστρέψουν στην πατρίδα τους και αντιπροσώπευε έναν σημαντικό συμβιβασμό όσον αφορά την εξίσωση των ανταλλάξιμων περιουσιών. Ο ίδιος ο Βενιζέλος αναγνώρισε στη Βουλή τον Ιούνιο του 1930 ότι το όραμα της πλήρους αποζημίωσης των προσφύγων είχε αντικατασταθεί από έναν πιο περιορισμένο στόχο της πλήρους αποκατάστασης.¹¹⁴

Σύμφωνα με αυτή τη ρύθμιση, οι σημαντικά μεγαλύτερες ιδιοκτησίες του ελληνορθόδοξου πληθυσμού στην Τουρκία εξισώθηκαν με τις μικρότερες μουσουλμανικές ιδιοκτησίες στην Ελλάδα. Σε συνδυασμό με την παρακράτηση του 25% των προκαταβολών των αποζημιώσεων από την Εθνική Τράπεζα και την άρνηση του κράτους να ρυθμίσει τα

¹¹² Κλάψης, Α. “Η ελληνοτουρκική προσέγγιση στη δεκαετία του 1930,” 2015.

¹¹³ Δαφνής, Γ. “Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων: 1923-1940.,” 1997.

¹¹⁴ Στο ίδιο.

χρέη των προσφύγων, το αποτέλεσμα αυτό προκάλεσε σημαντική δυσανεμία. Οι πρόσφυγες, επιβαρυνόμενοι από αυτές τις οπισθοδρομήσεις, στηρίχθηκαν στην κρατική στήριξη για την αποκατάσταση και τη σταδιακή ενσωμάτωση στην ελληνική κοινωνία. Αισθανόμενοι προδομένοι από τον Βενιζέλο, ο οποίος πίστευαν ότι είχε θυσιάσει τα συμφέροντά τους για ευρύτερα εθνικά οφέλη, πολλοί πρόσφυγες απομακρύνθηκαν από το Κόμμα των Φιλελευθέρων, το οποίο προηγουμένως απολάμβανε την υποστήριξή τους. Αυτή η διάβρωση της εμπιστοσύνης εμπόδισε τις προσπάθειες του Βενιζέλου να επιτύχει την ενότητα των Ελλήνων στο προσφυγικό ζήτημα.¹¹⁵

Η κατάσταση επιδεινώθηκε περαιτέρω από την έναρξη της οικονομικής κρίσης του 1929, η οποία άρχισε να επηρεάζει σοβαρά την Ελλάδα στα τέλη του 1931. Η δυσανεμία αυξήθηκε μεταξύ των κατώτερων τάξεων λόγω των χειρισμών του Βενιζέλου στην κρίση, ενώ τα κόμματα της αντιπολίτευσης ενέτειναν την πίεση στο Κόμμα των Φιλελευθέρων. Αυτό κατέληξε στην παραίτηση του Βενιζέλου τον Μάιο του 1932. Στις εκλογές που ακολούθησαν στις 25 Σεπτεμβρίου 1932, το Φιλελεύθερο Κόμμα υπέστη ήττα, βάζοντας τέλος στην εποχή της πολιτικής κυριαρχίας του Βενιζέλου - τουλάχιστον μέχρι την επιστροφή του κατά τη διάρκεια του κινήματος του 1935.¹¹⁶

¹¹⁵ Στο ίδιο.

¹¹⁶ Παπαρηγόπουλος, Κ. "Ιστορία του Ελληνικού Έθνους," 2004.

Συμπέρασμα

Με γνώμονα τις αρχές της Κοινωνίας των Εθνών, ο Βενιζέλος επεδίωξε να ενισχύσει τις συλλογικές διαδικασίες, διασφαλίζοντας παράλληλα την ένταξη της Ελλάδας στα διεθνή δίκτυα. Παρόλα αυτά, η τετραετής θητεία του επικεντρώθηκε κυρίως στην εσωτερική πολιτική και όχι στις εξωτερικές υποθέσεις. Μέσω της προσωπικής του διπλωματικής ικανότητας, διατήρησε μια λεπτή ισορροπία με τις Μεγάλες Δυνάμεις και επιδίωξε τη συμμετοχή του σε ευρύτερους διεθνείς οργανισμούς με στόχο την προώθηση της ειρήνης. Ωστόσο, οι επακόλουθες πολιτικές εξελίξεις αποδυνάμωσαν αυτές τις προσπάθειες. Στη θέση της ανέφικτης *Μεγάλης Ιδέας*, ο Βενιζέλος πρότεινε μια πιο ρεαλιστική αλλά φιλόδοξη ατζέντα που επικεντρώθηκε στην εσωτερική ανασυγκρότηση και στην καθιέρωση της Ελλάδας ως ηγετικής δύναμης στα Βαλκάνια μέσω της οικονομικής και πολιτιστικής κυριαρχίας.

Η κυβέρνηση Βενιζέλου πρωτοστάτησε στη διπλωματική στρατηγική της συμφιλίωσης με την Τουρκία, μια πολιτική που υιοθετήθηκε αργότερα από διαδοχικές ελληνικές κυβερνήσεις. Ενώ η διασφάλιση της πλήρους εδαφικής ακεραιότητας αποδείχθηκε ανέφικτη εν μέσω κλιμακούμενων εντάσεων στην Ευρώπη, η διπλωματία του εξασφάλισε σημαντικές εγγυήσεις για την αντιμετώπιση τόσο γειτονικών όσο και ευρύτερων περιφερειακών απειλών. Οι επικριτές, ωστόσο, τον κατηγορήσαν ότι έκανε δαπανηρούς συμβιβασμούς για να προωθήσει καλύτερες σχέσεις με τα γειτονικά κράτη, υποστηρίζοντας ότι οι πολιτικές του περιλάμβαναν σημαντικές παραχωρήσεις σε πολλαπλά μέτωπα. Υποστήριξαν ότι οι συμβιβασμοί αυτοί έγιναν για να διευκολυνθούν οι εσωτερικές μεταρρυθμίσεις σε ένα ειρηνικό περιβάλλον.

Είναι αναμφισβήτητο ότι το παγκόσμιο οικονομικό και πολιτικό κλίμα της περιόδου έθετε τεράστιες προκλήσεις. Παρ' όλα αυτά, ο Βενιζέλος πιστώνεται με ειλικρινείς προθέσεις, αξιοσημείωτη διπλωματική ευελιξία, πολιτική διορατικότητα και ακούραστη προσπάθεια. Αν και οι πολιτικές του μπορεί να φαίνονται, εκ των υστέρων, ότι στερούνται ιστορικού βάθους ή ότι ήταν επιφανειακά αποτελεσματικές, αντανakλούσαν την πολύπλοκη πραγματικότητα της εποχής του. Παρόλα αυτά, η απόφαση να παραιτηθεί από

σημαντικά στοιχεία του ελληνισμού ή κυριαρχικά δικαιώματα που αναγνωρίζονταν από διεθνείς συνθήκες με αντάλλαγμα συμμαχίες και οικονομική στήριξη έχει επικριθεί. Μια τέτοια πολιτική, υποστηρίζουν οι επικριτές, ήταν ακατάλληλη για ένα ανεξάρτητο κράτος που προσπαθούσε για εσωτερική σταθερότητα και μεγαλύτερη προβολή στην παγκόσμια σκηνή.

Βιβλιογραφία

- A. LillyMacrakis. "2. Venizelos' Early Life and Political Career in Crete, 1864–1910." *Edinburgh University Press EBooks*, June 26, 2006, 37–84.
<https://doi.org/10.1515/9780748627004-007>.
- Alpan, A. "Trajectories of Displacement: A Comparative Historical Analysis of the 1923 Greco-Turkish Population Exchange - ProQuest." Proquest.com, 2022.
<https://search.proquest.com/openview/d6004fe50fa623410917fa7bd80bf536/1?pq-origsite=gscholar&cbl=18750&diss=y>.
- Baltas, G. "a Gender Analysis of the Population Exchange between Greece and Turkey. Turkish Historical Review, 1(Aop), 1-25.," 2023.
- Blanchard, Raoul. "The Exchange of Populations between Greece and Turkey." *Geographical Review* 15, no. 3 (July 1925): 449. <https://doi.org/10.2307/208566>.
- Christopoulos, Marianna. "Anti-Venizelist Criticism of Venizelos' Policy during the Balkan Wars (1912-13)." *Byzantine and Modern Greek Studies* 39, no. 2 (2015): 249–65.
<https://doi.org/10.1017/s0307013100015378>.
- Dalby, Andrew. *Eleftherios Venizelos*. Haus Publishing, 2011.
- Emine Comu, Asli. "A Comparison of the Exchange of Populations in Greek and Turkish Novels." *ATHENS JOURNAL of HISTORY* 6, no. 4 (August 10, 2020): 329–48.
<https://doi.org/10.30958/ajhis.6-4-3>.
- Erdal, İ. "Population Exchange between Turkey and Greece after the Invasion of Western Anatolia. İdeal Kültür Yayıncılık.," 2022.
- Gallant, Thomas W. "Eleftherios Venizelos: The Trial of Statesmanship (Review)." *Journal of Modern Greek Studies* 27, no. 2 (2009): 435–38.
<https://doi.org/10.1353/mgs.0.0074>.

- Hirschon, R. "Crossing the Aegean." Google Books, 2003.
[https://books.google.com/books?hl=el&lr=&id=CtDQqKh90YwC&oi=fnd&pg=PR3&q=Ren%C3%A9+Hirschon+\(editor\)+\(2003\).+Studies+in+forced+migration.](https://books.google.com/books?hl=el&lr=&id=CtDQqKh90YwC&oi=fnd&pg=PR3&q=Ren%C3%A9+Hirschon+(editor)+(2003).+Studies+in+forced+migration.)
- Kitromilides, *Eleftherios Venizelos*. Edinburgh University Press, 2006.
- Kitromilides, Paschalis M. "13. Venizelos' Intellectual Projects and Cultural Interests." *Edinburgh University Press EBooks*, June 26, 2006, 377–88.
<https://doi.org/10.1515/9780748627004-018>.
- Klapisis, A. "Η απομάκρυνση των 'ανεπιθύμητων' αντικεμαλικών της Δυτικής Θράκης: Μία άλλη όψη της ελληνοτουρκικής προσέγγισης του 1930.," 2006.
- Özsu, Umut. "Fabricating Fidelity: Nation-Building, International Law, and the Greek–Turkish Population Exchange." *Leiden Journal of International Law* 24, no. 4 (November 3, 2011): 823–47. <https://doi.org/10.1017/s0922156511000392>.
- Pavlowitch, P. "Ιστορία των Βαλκανίων 1804-1945. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.," 2005.
- Sezer, Duygu Bazoğlu. "Turkey in the New Security Environment in the Balkan and Black Sea Region." *Routledge EBooks*, May 20, 2019, 71–96.
<https://doi.org/10.4324/9780429503412-3>.
- Smith, Michael Llewellyn. "5. Venizelos' Diplomacy, 1910–23: From Balkan Alliance to Greek–Turkish Settlement." *Edinburgh University Press EBooks*, June 26, 2006, 134–92. <https://doi.org/10.1515/9780748627004-010>.
- Spyridon Sfetas. "The Legacy of the Treaty of Lausanne in the Light of Greek-Turkish Relations in the Twentieth Century: Greek Perceptions of the Treaty of Lausanne." *BALCANICA*, no. 46 (2015): 195–218. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=308597>.
- Triantafyllou, Christos. "Collective Memory and Political Mythologies: Eleftherios Venizelos in Greek Postwar Historiography, 1945–1967." *Historein* 19, no. 2 (July 6, 2021).
<https://doi.org/10.12681/historein.18103>.
- Tsarouhas, Dimitris. "The Political Economy of Greek–Turkish Relations." *Southeast European and Black Sea Studies* 9, no. 1-2 (March 2009): 39–57.
<https://doi.org/10.1080/14683850902723397>.
- Veremis, T., and O. Dimitrakopoulos. "Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του.," 1980.

- Yildirim, Onur. "Stephen Pericles Ladas and the 1923 Greco-Turkish Exchange of Populations: The Making and Unmaking of a Narrative." *Middle Eastern Studies*, August 5, 2021, 1–20. <https://doi.org/10.1080/00263206.2021.1958204>.
- Yildirim, Onur. *Diplomacy and Displacement*. Routledge EBooks. Informa, 2007. <https://doi.org/10.4324/9780203960653>.
- Zürcher, E. "Greek and Turkish Refugees and Deportees 1912-1924," 2003. <https://www.transanatolie.com/english/turkey/turks/ottomans/ejz18.pdf>.
- Αναστασιάδου, Ι. "Ο Βενιζέλος και το ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας του 1930, Αθήνα: Φιλιππότης," 1982.
- Βερέμης, Θ. "Ιστορία των Ελληνοτουρκικών σχέσεων 1453-2005. Αθήνα: Σιδέρης. ," 2005.
- Βερέμης, Θ., and Ο. Δημητρακόπουλος. "Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του, Εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα," 1980.
- Γιωλτζόγλου, Σ. "Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις(1922-1930)," 2006.
- Δαφνής, Γ. "Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων: 1923-1940. Κάκτος.," 1997.
- Δαφνής, Γ. "Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων: 1923-1940.," 1997.
- Κλάψης, Α. "Η απομάκρυνση των 'ανεπιθύμητων' αντικεμαλικών της Δυτικής Θράκης: Μία άλλη όψη της ελληνοτουρκικής προσέγγισης του 1930," 2006. <https://hephaestus.nup.ac.cy/handle/11728/11011>.
- Κλάψης, Α. " Το ελληνοτουρκικό Οικονομικό Σύμφωνο της 10ης Ιουνίου 1930. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η διευθέτηση των εκκρεμοτήτων της Σύμβασης της Λωζάννης για την Ανταλλαγή των Πληθυσμών," 2010.
- Κλάψης, Α. "Η ελληνοτουρκική προσέγγιση στη δεκαετία του 1930," 2015. <https://hephaestus.nup.ac.cy/handle/11728/10977>.
- Παναγιωτόπουλος, Βασίλης (επιμ. "Ιστορία του νέου Ελληνισμού, 1770-2000." *Lib.uom.gr*, 2020. <http://dspace.lib.uom.gr/handle/2159/26798>.
- Παπαρηγόπουλος, Κ. "Ιστορία του Ελληνικού Έθνους," 2004.
- Ρούσσο, Γ. "Νεώτερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους 1826-1974. Α'-Ζ.," 1975.
- Σβολοπουλος, Κ. " Ελληνική εξωτερική πολιτική, 1830-1981. Vivliopōleion Tēs" Hestias," ID Kollarou & Sias AE.," 2014.
- Σβολοπουλος, Κ. "Η Ελληνική εξωτερική πολιτική: 1900-1945. Βιβλιοπωλείον της" Εστίας", ΙΔ Κόλλαρα & Σίας ΑΕ.," 2001.

- Σβολόπουλος, Κ. “Το Βαλκανικόν Σύμφωνον και η ελληνική εξωτερική πολιτική 1928–1934.,” 1974.
- Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος . “Η προοπτική των ελληνοτουρκικών σχέσεων στα πλαίσια του καθεστώτος της Λωζάνης,” 1989.
<https://ojs.lib.uom.gr/index.php/ValkanikaSymmeikta/article/download/284/291>.
- Συρίγγος, Α., and Α. Κλάψης. “Συνθήκη Λωζάννης & Ελληνοτουρκικές Σχέσεις,” 2023.
- Συρίγγος, Α., and Ε. Χατζηβασιλείου. “Μικρασιατική Καταστροφή.50 ερωτήματα και απαντήσεις. Αθήνα: Πατάκης. ,” 2022.
- Συρίγγος, Άγγελος , and Αντώνης Κλάψης. “Συνθήκη Λωζάννης & Ελληνοτουρκικές Σχέσεις - Τόμος Α’,” 2023.
- Συρίγγος, Άγγελος. “ Ελληνοτουρκικές σχέσεις.,” 2015.
- ΤσιριγώτηςΔιονύσιος. *Νεότερη και σύγχρονη ελληνική ιστορία : διεθνείς σχέσεις και διπλωματία* . Εκδόσεις Ποιότητα, Athēna: Ekdoseis Poiotēta, 2013.